

Krzysztof Kowalczyk

Stanowiska polskich partii politycznych wobec religii i Kościoła Propozycja typologii

Abstract: Polish political parties to religion and the Church. The proposal of typology

This article aims to analyze the positions of Polish political parties and parliamentary groups in the years 1991—2011 to religion and the Catholic Church. First they analyzed the views of various political parties, referring to the program assumptions. In the article, the following groups of political parties: the social democratic, liberal, Christian Democrat, conservative, folk, independence, national and lots of custom. This was followed by a typology of parliamentary parties and groups according to the criterion of relations to religion and the Church.

Key words: political parties, religion, Church, relations of Church and political parties

Wstęp

Zasadniczym celem postawionym w artykule jest zanalizowanie stanowisk partii politycznych wobec religii i Kościoła katolickiego. Po pierwsze, zbadano stanowiska poszczególnych rodzin partii w wymiarze aksjologicznym. Pod uwagę wzięto: centralne wartości ideowe, model stosunków państwo — Kościół, stanowisko wobec aborcji. Po drugie, przedstawiono propozycję typologii tych podmiotów na osi religijność — świeckość. Z uwagi na mnogość podmiotów polityki po 1989 roku przedmiotem badania uczyniono partie i ugrupowania parlamentarne, które w wyborach do Sejmu lub Senatu w latach 1991—2011 uzyskały co najmniej 5 mandatów. Ugrupowanie jest definiowane jako: 1) koalicja partii i innych podmiotów; 2) inny podmiot polityki, niebędący partią polityczną. Niewątpliwie ugrupowaniem niemieszczącym się w kate-

goriach partii politycznej, eksponującym tożsamość związkową, był NSZZ „Solidarność”¹. W opracowaniu nie ujęto szerzej Bezpartyjnego Bloku Wspierania Reform, mimo że posiadał on własną reprezentację parlamentarną (1993—1997), z uwagi na jego „rozmytą”, ledwie zarysowaną tożsamość ideowo-programową, efemeryczny charakter, przynależność do *quasi*-politycznej kategorii podmiotów o niskim stopniu instytucjonalizacji. Stanowiska partii i ugrupowań parlamentarnych wobec religii i Kościoła zostały zanalizowane na poziomie wartości deklarowanych, które znajdują swoje odzwierciedlenie w założeniach ideowo-programowych partii. Owe założenia, określane jako programy partyjne, w szerokim rozumieniu służą określeniu własnej tożsamości przez partię, zwerbalizowaniu systemu wartości uznawanych przez nią za najważniejsze oraz sformułowaniu celów, zasad i planów działania partii². Na potrzeby niniejszego artykułu autor dokonał podziału rodzin partyjnych na: socjaldemokratyczne, liberalne, chrześcijańsko-demokratyczne (chadeckie), konserwatywne, narodowe, niepodległościowe, ludowe, niestandardowe³.

Partie socjaldemokratyczne

Istotnym wyznacznikiem polskiej socjaldemokracji w III RP była dominacja partii wywodzących się z PZPR, określanych według kryterium genetycznego jako postkomunistyczne, w warunkach słabości partii historycznych i nowych⁴. Do partii postkomunistycznych należały: Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej (SdRP), Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD),

¹ K. Sobolewska-Myślik: *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej po 1989 roku*. Kraków 1999, s. 73.

² A. Potocka-Hoser, A. Polkowska: *Programy wyborcze jako forma politycznego oddziaływania*. W: *Wartości i postawy Polaków a zmiany systemowe. Szkice z psychologii politycznej*. Red. J. Reykowski. Warszawa 1993, s. 193.

³ Zob. K. Kowalczyk: *Typologia polskich partii politycznych według kryterium programowego*. „Środkoeuropejskie Studia Polityczne” 2014 nr 1, s. 73—99; por. A. Antoszewski: *Partie polityczne Europy Środkowej i wschodniej*. Poznań—Wrocław 2005; V. Hloušek, L. Kopeček: *Origin, Ideology and Transformation of Political Parties. East Central and Western Europe Compared*. Surrey 2010; T. Godlewski: *Polski system polityczny. Instytucje — procedury — obywatele*. Toruń 2005, s. 174—184; W. Sokół: *Partie polityczne i system partyjny w Polsce w latach 1991—2001*. W: *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*. Red. W. Sokół, M. Żmigrodzki. Lublin 2003, s. 200—258.

⁴ O fenomenie socjaldemokracji wywodzącej się z partii komunistycznych w państwach Europy Środkowej zob. A. Grzymała-Busse: *The Regeneration of Communist Parties in East Central Europe*. Cambridge 2002.

do nowych — Unia Pracy (UP). Poglądy wspomnianych podmiotów wobec Kościoła i jego dezyderatów były w swych pryncypiach, na poziomie wartości deklarowanych, zbieżne.

W *Deklaracji Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej*, uchwalonej na I Kongresie 26—27 stycznia 1990 roku, za jedną z kluczowych wartości uznano tolerancję. Akcentowano znaczenie wolności słowa, sumienia i wyznania, domagano się zagwarantowania praw mniejszości, także w sferze religijnej. W tym kontekście SdRP opowiadała się za rozdziałem Kościoła od państwa i jego neutralnością w odniesieniu do przekonanych religijnych obywateli, co wiązano z zasadą świeckości państwa⁵. Optując za rozdziałem Kościoła od państwa, SdRP odżegnywała się przy tym od praktyk polityki ateizacyjnej w PRL. W dokumentach programowych podkreślano, iż partia nie prowadzi walki z religią. Jednocześnie SdRP sprzeciwiała się nadawaniu państwu charakteru wyznaniowego, prymatowi norm religijnych nad prawem stanowionym⁶. Za szczególnie niepokojące przykłady wpływu Kościoła na państwo uznawano: wprowadzenie nauki religii w szkołach w drodze ministerialnej instrukcji, zapisów o wartościach chrześcijańskiej w ustawie o radiofonii i telewizji, dążenie do penalizacji aborcji, sprawę koncordatu, zaangażowanie biskupów w wybory⁷.

Istotnym wyznacznikiem ideowym SdRP była zasada neutralności światopoglądowej. Paweł Borecki zwraca uwagę na to, że partia uznała neutralność światopoglądową państwa za swoisty „złoty środek” między antyklearykalizmem a udziałem Kościoła katolickiego w instytucjach publicznych i procesie państwowotwórczym⁸. Neutralność państwa utożsamiano niekiedy z bezstronnością jego instytucji państwowych wobec rozmaitych orientacji światopoglądowych, Kościołów oraz związków wyznaniowych i jednakowo przychylnym traktowaniem ich, bez jakichkolwiek preferencji ze strony

⁵ *Deklaracja Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej*. W: *Podstawowe dokumenty Kongresu Założycielskiego Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa, luty 1991 r., pkt 5, s. 4.

⁶ Na przykład *Socjaldemokratyczna alternatywa: Polska demokratyczna, sprawiedliwa i bezpieczna*. II Kongres Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 21 marca 1993 r. W: *Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej. Dokumenty programowe 1993—1997*. Warszawa 1997, s. 27—28; *Do polskich organizacji lewicowych*. II Kongres SdRP. Warszawa, 20 marca 1993 r. W: *Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 33; *Stanowisko wobec aktualnej sytuacji kraju*. II Kongres SdRP. Warszawa, 21 marca 1993 r. W: *Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 37.

⁷ Zob. na przykład *Rozmowa z Aleksandrem Kwaśniewskim przewodniczącym Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej*. „Myśl Socjaldemokratyczna” 1991, nr 1, s. 12; A. Kwaśniewski: *Polska musi być krajem sprawiedliwym, demokratycznym i bezpiecznym*. Wystąpienie inauguracyjne obrady Kongresu. „Myśl Socjaldemokratyczna” 1993, nr 2—3, s. 8—9.

⁸ P. Borecki: *SdRP i SLD wobec religii i kościoła*. W: *Lewica w praktyce rządzenia. Problemy wybrane*. Red. D. Waniek. Toruń 2010, s. 277.

państwa na rzecz którejkolwiek z nich⁹. Natomiast zasadę świeckości państwa definiowano w szczególności jako świeckość ceremoniału państwowego, instytucji państwowych, nienasywanie życia publicznego treściami religijnymi¹⁰.

W tym kontekście SdRP konsekwentnie opowiadała się za utrzymaniem świeckiego charakteru szkoły publicznej. Wprowadzenie religii do szkół publicznych określano jako naruszenie zasady tolerancji religijnej na rzecz kościelnej indoktrynacji. Obawiano się, że obecność religii w szkołach publicznych zaowocuje presją światopoglądową, prześladowaniem grup mniejszościowych. Uważano, że w szkołach publicznych powinny być natomiast prowadzone przedmioty: nauka o religiach i podstawy etyki¹¹.

SdRP od początku swojego istnienia reprezentowała dość jednoznaczne stanowisko w sprawach aborcji. Już 28 kwietnia 1990 roku Rada Naczelna partii uznała, że ograniczanie prawa kobiet do aborcji jest sprzeczne z prawem do planowania rodziny, potwierdzonym przez konwencje międzynarodowe, godzi zatem w jedno z podstawowych praw człowieka. SdRP postulowała wprowadzenie w miejsce penalizacji aborcji mechanizmów edukacyjnych, zapewnienia kobietom opieki zdrowotnej, antykoncepcji i pomocy społecznej. Problem aborcji, postrzegany jako „dramatyczny wybór, przed którym stoi kobieta”, winien być rozpatrywany według władz partii w kategoriach moralnych, a nie prawnych. SdRP była orędownikiem przeprowadzenia ogólnokrajowego referendum w sprawie zakazu aborcji¹².

W *Deklaracji ideowej* kontynuatora SdRP — SLD — z 29—30 czerwca 1999 roku za kluczową wartość nowej partii uznano humanizm, który implikował prawo do życia godnego, czyli wolnego, „w którym każdy sam swobodnie wybiera swój sposób myślenia i postępowania”¹³. Idea życia wolnego może zostać zrealizowana w społeczeństwie demokratycznym, solidarnym, otwartym i tolerancyjnym. W przesłaniu ideowym zwrócono uwagę na potrzebę równego traktowania obywateli między innymi bez względu na wyznawaną religię czy światopogląd oraz potrzebę poszanowania praw

⁹ *Program Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej. Projekt przyjęty na posiedzeniu Rady Naczelnej SdRP dnia 1 marca 1997*. W: *Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej. Dokumenty...*, s. 199—200.

¹⁰ J. Oleksy: *Stabilna demokracja, efektywna gospodarka, solidarne społeczeństwo*. „Myśl Socjaldemokratyczna” 1997, nr 1, s. 17.

¹¹ *Dlaczego Socjaldemokracja???*. Wrocław, wrzesień 1990 r., s. 19—20. Archiwum Pracowni Dokumentacji i Badań Życia Politycznego Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego (dalej: APDiBŻP), sygn. 11136/91/1239.

¹² *Stanowisko w sprawie zakazu aborcji. V Posiedzenie Rady Naczelnej SdRP. 28 kwietnia 1990 r.* W: *Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej. Dokumenty programowe. Warszawa, styczeń 1990 — kwiecień 1991*. Warszawa [b.d.w.].

¹³ *Deklaracja ideowa SLD*. W: *Zbiór podstawowych dokumentów działalności Sojuszu Lewicy Demokratycznej w latach 1999—2003*. Warszawa, 29—30 czerwca 2003 r., s. 11.

mniejszości. W tym kontekście opowiadano się za pełną wolnością, swobodą sumienia i wyznania, współpracą z Kościołami oraz związkami wyznaniowymi w celu rozwiązywania spraw społecznych i obrony ludzkiej godności z zachowaniem świeckości państwa¹⁴. Postulaty neutralności światopoglądowej państwa, zagwarantowania pełnej wolności, swobody sumienia i wyznania oraz współpracy władzy publicznej z Kościołami i związkami wyznaniowymi „na rzecz rozwiązywania problemów społecznych i obrony ludzkiej godności” znalazły swoje odbicie w manifest programowym SLD, przyjętym przez I Kongres partii 18—19 grudnia 1999 roku¹⁵. Idea neutralności światopoglądowej państwa została potwierdzona w deklaracji z I Kongresu pt. *Nasze Tradycje i Wartości*¹⁶. Od 2004 roku, gdy SLD znalazło się w opozycji politycznej, wyraźnie akcentowano kwestię rozdziału Kościoła od państwa. W uchwale nr 3 IV Kongresu, odbywającego się od 31 maja do 1 czerwca 2008 roku, *Jakiej Polski chcemy?*, jednoznacznie opowiedziano się za Polską neutralną światopoglądowo i świeckim państwem, „w którym żaden Kościół lub związek wyznaniowy nie ma pozycji uprzywilejowanej”¹⁷. Przedstawiono szeroki katalog postulatów odnoszących się do relacji państwo — Kościół. Partia opowiadała się między innymi za usunięciem symboli religijnych z instytucji publicznych, ceremoniału państwowego i wojskowego. SLD uznawał za konieczne zagwarantowanie pełnej swobody nauczania religii w szkołach, natomiast nauka etyki powinna być realnie dostępna dla uczniów nieuczęszczających na katechezę. Jednocześnie sprzeciwiano się wpisywaniu ocen z religii na świadectwa szkolne i wliczeniu ich do średniej ocen. Pojawił się postulat zagwarantowania w mediach publicznych pełnego pluralizmu postaw i światopoglądów, w tym laickich¹⁸.

Pogląd SLD na kwestię aborcji w latach 1999—2011 był w swych pryncypiach niezmienny — opowiadano się za prawem kobiet do usunięcia ciąży. W dokumentach założycielskich SLD wspomniano o prawie kobiet do świadomego macierzyństwa¹⁹. Z postulatem liberalizacji ustawy antyaborcyjnej

¹⁴ Ibidem, s. 12.

¹⁵ *Manifest Programowy Sojuszu Lewicy Demokratycznej. Nowy wiek — nowy Sojusz Lewicy Demokratycznej. Socjaldemokratyczny program dla Polski*. Warszawa, 19 grudnia 1999 r. W: *Zbiór podstawowych dokumentów...*, s. 78.

¹⁶ *Nasze Tradycje i Wartości. Deklaracja I Kongresu SLD*. Warszawa, 19 grudnia 1999 r. W: *Zbiór podstawowych dokumentów...*, s. 98.

¹⁷ *Uchwała nr 3 IV Kongresu SLD — Jakiej Polski chcemy* [<http://www.sld.org.pl/program> (dostęp: 6.06.2011)].

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ *Deklaracja ideowa SLD*, s. 12; *Manifest Programowy Sojuszu Lewicy...*, s. 78, 82; *Uchwała I Kongresu SLD w sprawie wyrównywania szans kobiet*. Warszawa. 19 grudnia 1999 r. W: *Zbiór podstawowych dokumentów...*, s. 100, 242.

z tzw. względów społecznych współgrały hasła refundacji środków antykoncepcyjnych i wprowadzenia do szkół edukacji seksualnej²⁰.

W *Deklaracji założycielskiej* UP z 7 czerwca 1992 roku za jedną z kluczowych wartości uznano demokrację, a jej ważnym wymiarem było przestrzeganie praw i wolności obywatelskich, w tym wolności sumienia i wyznania. W związku z tym duże znaczenie przypisywano postulatowi neutralności światopoglądowej państwa²¹. Kwestia stosunku państwa do Kościoła została szeroko omówiona w uchwale programowej, przyjętej przez I Kongres Unii Pracy odbywający się 23—24 stycznia 1993 roku, i rozwinęta w dokumentach IV Kongresu 7 maja 1995 roku²². Wychodząc z założenia, że zadaniem instytucji państwowych jest obrona praw i wolności obywatelskich, uznano, iż państwo powinno być neutralne światopoglądowo i ideologicznie²³. W programie UP wyraźnie stwierdzono: „Żadna doktryna religijna, filozoficzna lub ideologiczna nie powinna być uznana za powszechnie obowiązującą ani propagowana przez instytucje państwowe lub na koszt państwa”²⁴. Z przyjęcia zasad bezstronności światopoglądowej oraz rozdziału państwa od Kościołów i związków wyznaniowych wynikały praktyczne wskazania dla funkcjonowania instytucji publicznych. Przeciwwstawiano się odwoływaniu w ustawodawstwie państwowym do norm religijnych. Państwo nie powinno organizować uroczystości religijnych, natomiast urzędnicy „powinni powstrzymać się od demonstracyjnego w nich udziału”. Jednocześnie organy władzy publicznej nie powinny pytać jednostki o jej przekonania religijne, kwestia ta nie może być przedmiotem szczególnych przywilejów czy dyskryminacji. Partia ta była przeciwna uprzywilejowaniu pozycji Kościoła katolickiego w państwie, opowiadając się za równym traktowaniem wszystkich Kościołów i związków wyznaniowych o światopoglądowym charakterze. W związku z tym status Kościoła katolickiego, tak jak innych wyznań, powinien być uregulowany w prawie krajowym, najlepiej w formie jednolitej ustawy²⁵. UP sprzeciwiała się ratyfikacji konkordatu przed uchwaleniem konstytucji. Pewnym ewenementem w konsekwentnie laickim programie partii było założenie, że nauczanie religii w szkołach publicznych może być utrzymane, ale pod warunkiem ustanowienia realnych gwarancji dobrowol-

²⁰ Zob. *Uchwała Rady Krajowej SLD w sprawie pilnego przedstawienia projektu edukacji seksualnej w szkołach. 21 czerwca 2008 r.* APDiBŻP, sygn. 19336/08/1348.

²¹ *Deklaracja założycielska Unii Pracy.* Warszawa, czerwiec 1992 r. Ze zbiorów K. Dziubińskiej-Wójcik.

²² Zob. *Uchwała programowa i statut przyjęte przez Pierwszy Kongres Unii Pracy. 23—24 stycznia 1993 r.* Warszawa 1993, s. 8; *U progu XXI wieku. Program. Statut. Władze Unii Pracy. Styczeń 1996 r.* [b.m.w.], s. 5.

²³ *U progu XXI wieku. Program. Statut. Władze...*, s. 5—7.

²⁴ *Ibidem*, s. 6.

²⁵ *Ibidem*.

ności tego nauczania²⁶. Po przyjęciu Konstytucji RP i ratyfikacji konkordatu stanowisko UP w kwestiach relacji państwo — Kościół nie uległo daleko idącym zmianom. W dokumentach centralnych władz partii nieustannie podnoszona była kwestia utrzymania świeckiego i neutralnego światopoglądowo państwa²⁷. W specjalnej uchwale IX Kongresu UP z 13 maja 2002 roku zwracano uwagę na przejawy łamania konstytucyjnej zasady autonomii oraz niezależności państwa i Kościoła. Na przykład w obszarze szkolnictwa publicznego przejawem konfesjonalizacji były: brak jakiegokolwiek formy nadzoru nad programami nauczania religii w szkołach publicznych, piętnowanie przez katechetów uczniów innego wyznania, wydawanie świadectw szkoły publicznej dokumentujących przynależność uczniów do określonego wyznania religijnego, ograniczanie autonomii szkół wyższych w zakresie tworzenia w nich wydziałów teologicznych²⁸.

UP należała do tej kategorii partii, które od lat dziewięćdziesiątych konsekwentnie opowiadały się przeciw restrykcyjnym przepisom antyaborcyjnym. Wynikało to z faktu, że wielu jej działaczy zasiłło Ruch Komitetów na rzecz Referendum w sprawie aborcji, czemu dano zresztą wyraz w dokumentach I Kongresu Unii Pracy²⁹. W uchwale programowej I Kongresu partii pt. *Polska demokratyczna, sprawiedliwa i współczesna* ze stycznia 1992 roku konstатовano: „[...] skomplikowanego problemu aborcji nie rozwiążą represje karne”. Według UP rygory ustawodawstwa antyaborcyjnego „obejdą kobiety zamożne, natomiast nieszczęścia wywołane pokątnym przerywaniem ciąży ugodzą w — i tak już ciężko doświadczone przez los — kobiety najuboższe”. Zamiast represji karnych proponowano szerzenie oświaty seksualnej, wiedzy o antykoncepcji i pomoc materialną dla kobiet i rodzin. Partia opowiadała się za dopuszczalnością przerywania ciąży dla kobiet będących w trudnych warunkach życiowych³⁰. W latach dziewięćdziesiątych UP lansowała ideę przeprowadzenia ogólnospołecznego referendum w tej drażliwej sprawie³¹.

²⁶ *Przywróćmy nadzieję. Dokument programowy Unii Pracy*. W: *Partie i ich programy*. Red. I. Słodkowska. Warszawa 2001, s. 373.

²⁷ *Deklaracja programowa UP*, [2001], s. 6—7. Ze zbiorów K. Dziubińskiej-Wójcik.

²⁸ *Uchwała IX Kongresu Unii Pracy o neutralności światopoglądowej państwa. 13 maja 2002 r.* APDiBŻP, sygn. 1596/99/586.

²⁹ *Uchwały I Kongresu Unii Pracy*. W: *Uchwała Programowa i statut przyjęte...*

³⁰ *Uchwała programowa I Kongresu Unii Pracy. Polska, demokratyczna...*

³¹ *Uchwała Rady Krajowej Unii Pracy z dnia 27.11.1993 r. Stanowisko dotyczące referendum w sprawie dopuszczalności przerywania ciąży*. APDiBŻP, sygn. 12548/94/586.

Partie liberalne

Powstające w latach dziewięćdziesiątych XX wieku w Polsce protopartie i partie nurtu liberalnego odznaczały się pewnym zróżnicowaniem, a niekiedy eklektyzmem programowym w odniesieniu do kwestii aksjologicznych, w tym stosunku do Kościoła katolickiego i jego roli w państwie. Jerzy Szacki i Danuta Karnowska wyróżniają trzy nurty liberalne: neoliberalny, liberalizm chrześcijański i liberalizm konserwatywny³². Neoliberalizm według nich zakładał rozdział Kościoła od państwa, rozumiany jako „oddzielenie organizacji religijnej od bezpośredniego uczestnictwa w mechanizmach władzy”³³. Rozdział Kościoła od państwa nie oznaczał jednakże negacji wartości chrześcijańskich czy chęci ograniczania instytucji kościelnych w pełnieniu swej posługi duszpasterskiej³⁴. Liberałowie chrześcijańscy opowiadali się natomiast za budową państwa opartego na wartościach chrześcijańskich, akcentując jednocześnie kwestię neutralności światopoglądowej państwa³⁵. Liberalizm konserwatywny cechowało opowiadanie się za ograniczeniem liberalizmu do sfery gospodarczej, z akceptacją wartości konserwatywnych w płaszczyźnie kulturowej³⁶. Do nurtu partii neoliberalnych należy zaliczyć Kongres Liberalno-Demokratyczny (KLD), liberalizm chrześcijański był reprezentowany przez Unię Demokratyczną (UD), Unię Wolności (UW), a liberalizm konserwatywny przez Platformę Obywatelską (PO) do wyborów 2011 roku.

W KLD ścierały się na początku dwa nurty: konserwatyzm liberalny, reprezentowany przez Lecha Mażewskiego, i neoliberalizm, którego rzecznikami byli Donald Tusk i Janusz Lewandowski. Początkowo program tej partii stanowił niejako syntezę obu wymienionych nurtów. W deklaracji programowej KLD, przyjętej na I Krajowej Konferencji 28—30 kwietnia 1990 roku, za wartość fundamentalną i pierwszą zasadę ładu społecznego uznano wolność, rozumianą jako „swobodne i odpowiedzialne uczestnictwo osoby ludzkiej w kształtowaniu własnego losu”. Wolność oznaczała prawo do kreowania warunków do godnego życia, jak również do afirmacji różnorodności i tolerancji w społeczeństwie. Z pojęcia wolności wynikały: wolność słowa i wolność sumienia. Wprawdzie w deklaracji opowiadano się za zachowaniem „fundamentów naszej moralności opartych o zasady europejskiej tra-

³² Zob. J. Szacki: *Liberalizm po komunizmie*. Warszawa 1994, s. 216—230; D. Karnowska: *W kierunku liberalizmu. Recepcja idei liberalnych w Polsce w warunkach transformacji ustrojowej*. Toruń 2005, s. 87.

³³ D. Karnowska: *W kierunku...*, s. 37.

³⁴ Ibidem, s. 57; por. J. Szacki: *Liberalizm...*, s. 231—238.

³⁵ D. Karnowska: *W kierunku...*, s. 120—121.

³⁶ Ibidem, s. 37—38; J. Szacki: *Liberalizm...*, s. 222—224.

dycji kulturowej, u podstaw której leży chrześcijaństwo”, ale jednocześnie postulowano oddzielenie religii od państwa z zagwarantowaniem wolności sumienia³⁷.

W 1992 roku partia zwróciła się ku ideom neoliberalnym w sferze aksjologicznej. W deklaracji ideowej IV Krajowej Konferencji KLD, 24—25 października 1992 roku w gdańskim Sobieszewie, opowiedziano się za neutralnością światopoglądową państwa³⁸. Ten postulat oznaczał, że prawo publiczne nie może być stanowione w ścisłym związku z jakimikolwiek normami religii, nawet wówczas, gdy jest ona wyznaniem dominującym. Za przejawy naruszania neutralności światopoglądowej państwa uznawano przyjmowanie osób na stanowiska państwowe według kryterium światopoglądowego, cenzurowanie radia i telewizji lub umieszczanie ocen z religii na świadectwie w szkole publicznej³⁹. Podkreślano potrzebę zagwarantowania praw mniejszości religijnych jako podstawowego kanonu wartości. Politycy KLD akcentowali, że nie są wrogami Kościoła, ale też nie należą do prawicy konfesyjnej. Konflikt między dwiema skrajnymi opcjami fundamentalistycznymi — świecką i religijną — nie leżał, według liderów tej partii, ani w interesie państwa, ani w interesie Kościoła. KLD nie zamierzał „zepchnąć katolicyzmu do kruchty” czy całkowicie „sprywatyzować religii”, lecz chciał budować relacje państwo — Kościół na zdrowych, korzystnych dla obu stron zasadach. Państwo nie powinno uczestniczyć w sporach światopoglądowych, a zatem nie powinno ani wspierać religii, ani utrudniać jej wyznawania⁴⁰. Uznanie, chociaż nie zawsze wyrażane *expressis verbis*, stabilizującej roli wartości chrześcijańskich w państwie wraz z ideą państwa neutralnego światopoglądowo implikowało przyjęcie określonych zapisów odnośnie do modelu państwo — Kościół. W wymienionej deklaracji ideowej partii stwierdzono: „Akceptujemy tradycyjny model etyczny świata zachodniego wraz z wartościami, które legły u podstaw praw naturalnych. Opowiadamy się jednocześnie za rozdziałem państwa od kościołów”⁴¹.

Stanowisko liberałów wobec aborcji było wypadkową liberalno-konserwatywnego profilu partii. Z jednej strony politycy KLD wysuwali na plan pierwszy ideę wolności jednostki, zakładającą wolność od ingerencji innych podmiotów. Podstawowe prawa i wolności obywatelskie nie mogły być zatem naruszane przez państwo, w szczególności nie powinno ono regulować norm moralnych dotyczących aborcji. Z drugiej zaś strony, wycho-

³⁷ *Deklaracja Programowa KLD*. „Biuletyn KLD” 1991, nr 1, s. 2.

³⁸ R. Glajcar: *Wizje ustroju państwa w programach politycznych polskich ugrupowań liberalnych*. W: *Polskie ugrupowania liberalne*. Red. Ł. Tomczak. Wrocław 2010, s. 24.

³⁹ *Liberalowie wobec rzeczywistości, IV Krajowa Konferencja KLD. 24—25 października 1992 r.* APDiBŻP, sygn. 12219/93/1263, s. 2—3.

⁴⁰ F. Kaczmarek: *Państwo i Kościół*. „Biuletyn KLD” 1992, nr 7—8, s. 3.

⁴¹ *Liberalowie...*, s. 3.

dząc z tradycji konserwatywnej i chrześcijańskiej, uznawali życie ludzkie za istotną wartość⁴². W konsekwencji liberałowie z Kongresu uważali, że kwestia prawnej ochrony dziecka poczętego powinna być przedmiotem debaty publicznej, „wolnej od moralnego szantażu”. Aborcję rozpatrywano w kategoriach zjawiska społecznie złego, któremu państwo powinno przeciwdziałać, ale skutecznym narzędziem walki nie są sankcje prawno-karne (mogące wywoływać wzrost zjawisk patologicznych), lecz stosowanie metod sprawdzonych w innych krajach, które eliminowałyby przyczyny aborcji, tj. oświata seksualna i antykoncepcja⁴³.

O ile środowisko KLD reprezentowało w miarę jednolite stanowisko wobec Kościoła i jego dezyderatów, a spory między poszczególnymi liderami dotyczyły zakresu ujmowania w programie wartości chrześcijańskich, o tyle UD była konglomeratem poglądów w kwestiach światopoglądowych⁴⁴. Nie bez powodu zatem w *Uchwale Programu Zjednoczeniowego* z 11 maja 1991 roku stwierdzono, że UD skupia ludzi o różnych światopoglądach i przekonaniach⁴⁵. Partia zamierzała kierować się w praktyce politycznej zasadami wyznaczonymi przez chrześcijański system wartości i działać na rzecz ich poszanowania w życiu publicznym. UD opowiadała się za wzajemnym poszanowaniem niezależności państwa i Kościoła, z czym wiązał się postulat neutralności światopoglądowej. Państwo według unitów nie powinno być zawłaszczane przez określoną grupę ideologiczną czy światopoglądową, jego zadanie polegało na strzeżeniu praw każdego obywatela⁴⁶. Państwo powinno zapewnić mniejszościom narodowym i religijnym prawo do własnej oświaty, kultury i udziału w życiu publicznym⁴⁷. Jednocześnie UD była zwolennikiem współdziałania instytucji państwa i Kościoła. Unia w pełni popierała „właściwy ich charakterowi udział instytucji religijnych w życiu publicznym i społecznym kraju”⁴⁸, także rolę moralną w kształtowaniu postaw Polaków.

Z dokumentów programowych centralnych władz partii wynika jednak, że w 1993 roku zwrócono się „lekką w lewą stronę sceny politycznej”⁴⁹,

⁴² Ibidem, s. 59—61.

⁴³ Ibidem, s. 3.

⁴⁴ A. Wójcik: *Myśl polityczna ugrupowań liberalno-demokratycznych*. W: *Myśl polityczna w Polsce po 1989 roku. Wybrane nurty ideowe*. Red. E. Maj, A. Wójcik. Lublin 2008, s. 183—184.

⁴⁵ Zob. M. Habowski: *Stosunki państwo — Kościół w koncepcjach Unii Demokratycznej w latach 1990—1994*, W: *Studia politologiczne*. Red. A.W. Jabłoński, K.A. Paszkiewicz, M. Wolański. Wrocław 1995, s. 92—98.

⁴⁶ *Uchwała Programu Zjednoczeniowego*. W: *Unia Demokratyczna. Dokumenty. Maj 1991 r.* [b.m.w.], s. 8.

⁴⁷ Ibidem, s. 4.

⁴⁸ Ibidem, s. 8.

⁴⁹ M. Winęławska: *Unia Wolności. Partia okresu transformacji*. Warszawa 2010, s. 75.

a w jej programie umocniły się elementy laickie⁵⁰. W uchwale programowej z II Kongresu Unii, który odbył się 24—25 kwietnia 1993 roku, za podstawową wartość w życiu społecznym uznano wolność człowieka. Szczególne znaczenie przypisywano ochronie swobód jednostki i praw mniejszości. Państwo, będące wspólnym dobrem wszystkich obywateli, musi być neutralne światopoglądowo, tzn. nie może narzucać jednego, nawet uznawanego przez większość, światopoglądu czy ideologii. Przy czym neutralność światopoglądowa państwa nie jest tożsama z jego neutralnością aksjologiczną. W uchwale uznano, że państwo i jego system prawa są oparte na określonym systemie wartości, tj. chrześcijaństwie i prawach człowieka⁵¹. Przyjęcie takiego założenia wynikało z faktu, że w UD spotkali się ludzie o różnych światopoglądach i przekonaniach religijnych⁵². Unicy dostrzegali znaczenie chrześcijaństwa i Kościołów chrześcijańskich dla polskiej tradycji i teraźniejszości i zamierzali kierować się tymi wartościami w swojej działalności. Jednocześnie sprzeciwiano się „pełnieniu przez chrześcijaństwo roli państwowej czy narodowej ideologii oraz wykorzystywaniu instytucji religijnych do celów politycznych”⁵³. Relacje między państwem a Kościołem powinny być oparte na zasadzie rozdziału. Instytucje i prawodawstwo publiczne nie powinny być obciążane zadaniami o charakterze religijnym bądź duszpasterskim. Zakładano jednocześnie, że relacje między państwem a Kościołem winny opierać się na współdziałaniu tam, gdzie wymaga tego dobro obywateli. Państwo powinno zapewnić Kościołom i związkom wyznaniowym pełną swobodę działań w płaszczyźnie religijnej, możliwość posiadania własnych środków przekazu, szkół, zakładów opieki zdrowotnej⁵⁴. Połączenie ideału wolności z afirmatywną rolą wartości chrześcijańskich w życiu publicznym zbliżało ówczesną UD do liberalizmu chrześcijańskiego.

Ekлекtyzm ideowy Unii Demokratycznej implikował zróżnicowanie stanowisk poszczególnych jej frakcji wobec problemu ustawy antyaborcyjnej. Frakcja Społeczno-Liberalna UD była przeciwna penalizacji aborcji, wychodząc z założenia, że narusza ona zasadę neutralności światopoglądowej państwa i prawa kobiet do podejmowania przez nie kluczowych decyzji. Walka z aborcją miała polegać na szerzeniu oświaty seksualnej, opieki

⁵⁰ P. Borecki: *Geneza modelu stosunków państwo — Kościół w Konstytucji RP*. Warszawa 2008, s. 43—44.

⁵¹ *Stabilizacja i rozwój. Uchwała programowa II Kongresu Krajowego Unii Demokratycznej*. W: *Partie i ich programy...*, s. 260.

⁵² *Ibidem*, s. 261.

⁵³ *Ibidem*, s. 268; *Między rozdziałem a współpracą. O stosunkach Kościół — państwo dyskutują: Aleksander Hall, Aleksander Malachowski i Tadeusz Mazowiecki*. „Więź” 1993, nr 6, s. 21.

⁵⁴ *Stabilizacja i rozwój...*, s. 261.

nad rodziną, samotną matką i na działaniach socjalnych⁵⁵. Odmienne zdanie reprezentowali politycy Frakcji Prawicy Demokratycznej. Według Kazimierza M. Ujazdowskiego obrona prawa do życia poczętego wynika z zasad prawa naturalnego i nie wymaga uzasadnień odwołujących się do przesłanek wynikających z norm religijnych⁵⁶. W konsekwencji UD nigdy nie przedstawiła jednolitego, spójnego stanowiska wobec aborcji. Przewodniczący partii, Tadeusz Mazowiecki, stwierdził wyraźnie w grudniu 1992 roku, że jego partia nie zajmie żadnego stanowiska w sprawie aborcji, gdyż nie chce walczyć z Kościołem⁵⁷.

Eklektyzm aksjologiczny UD, nadający jej wymiar „partii szerokiego centrum”⁵⁸, został podtrzymany w programie UW, partii, która powstała na skutek połączenia UD i KLD. W *Deklaracji Programowej Kongresu Zjednoczeniowego Unii Demokratycznej i Kongresu Liberalno-Demokratycznego* z 6 kwietnia 1994 roku za podstawową wartość w życiu społecznym uznano wolność człowieka. Szczególne znaczenie przypisywano ochronie swobody jednostki i ochronie praw mniejszości zgodnie z zasadą przestrzegania prawa równości wszystkich obywateli, również bez względu na wyznanie⁵⁹. W dokumentach programowych nowo powstałej partii postulowano pogodzenie zasady rozdziału Kościoła od państwa z potrzebą ich współdziałania. Gwarantem tej zasady miała być ratyfikacja konkordatu⁶⁰. Ten nurt myślenia znalazł swoje odzwierciedlenie w *Unijnym Kodeksie Wartości* (uchwalonym 1 marca 1998 r. na IV Kongresie partii), w którym za podstawową wartość uznano wolność, będącą przesłanką rozwoju duchowego i materialnego jednostki i społeczeństwa. Problem wolności rozpatrywano w kontekście obecności człowieka we wspólnocie (wolność pozytywna). Preferowany system wartości wyrastał z jednej strony z liberalnych źródeł, z drugiej zaś z chrześcijaństwa: „Pozostajemy tylko głęboko nieufni wobec wszelakich kolektywnych decyzji, dyktujących, co ludzie powinni myśleć w sferze polityki i etyki. [...] Bliska jest nam chrześcijańska tradycja mądrego gospo-

⁵⁵ *Deklaracja utworzenia ugrupowania Frakcja Społeczno-Liberalna Unii Demokratycznej wraz z Deklaracją Programową*. Warszawa, dnia 12 maja 1991 r. „Gazeta Społeczno-Liberalna” 1991, nr 4, dodatek.

⁵⁶ K.M. Ujazdowski: *Niezależność i współdziałanie. O stosunkach państwo — Kościół*. „Unia Demokratyczna. Biuletyn Informacyjny” 1991, nr 9.

⁵⁷ R. Graczyk: *Wobec Kościoła*. „Gazeta Wyborcza” 19.12.1992, s. 10.

⁵⁸ Zob. *Sprawozdanie zatwierdzone przez Radę Unii Demokratycznej 27.03.1993 i uzupełnione przez Prezydium Rady 7.04.1993*. APDiBZP, sygn. 13167/94/116.

⁵⁹ *Deklaracja Programowa Kongresu Zjednoczeniowego Unii Demokratycznej, projekt przyjęty na wspólnym posiedzeniu prezydentów Unii Demokratycznej i Kongresu Liberalno-Demokratycznego w dniu 6.04.1994 r.* Archiwum Partii Politycznych Instytutu Studiów Politycznych PAN (dalej: APP).

⁶⁰ P. Borecki: *Geneza...*, s. 45.

darowania wolnością⁶¹. Oprócz wolności za jedną z kluczowych wartości uznano tolerancję, także w wymiarze wyznaniowym. W relacjach państwo — Kościół zalecano „polityczną roztropność”, kompromis znajdujący swój wyraz w Konstytucji RP, aby „oddalić widmo ideologicznej świętej wojny”⁶². Aksjologiczny kompromis i wieloświatopoglądowość stały się jedną z głównych osi programu UW, zawieszanej między liberalizmem a umiarkowanym, posoborowym katolicyzmem.

W dokumentach centralnych władz UW nie ma odniesień do kwestii ochrony życia poczętego. W 1994 roku ówczesny przewodniczący partii, Tadeusz Mazowiecki, opowiadał się za „kompromisem” aborcyjnym, za niewłaściwe uznając próby dalszej liberalizacji obowiązującej ustawy antyaborcyjnej⁶³. W samej partii nie było jednolitego stanowiska w tej sprawie, co wynikało z faktu, iż UW była w pewnej mierze kontynuatorką eklektycznych tradycji ideowych UD.

Środowiska zakładające PO były zróżnicowane pod względem ideowym — od zwolenników skrajnego liberalizmu światopoglądowego (np. Janusz Palikot upominający się o prawa gejów), poprzez gdańskich liberałów z Donaldem Tuskiem na czele, po konserwatywnych liberałów związanych z Janem Marią Rokitą. W hasłach programowych odwołano się jednak do wartości liberalno-konserwatywnych⁶⁴. W *Deklaracji ideowej Platformy Obywatelskiej* z 21 grudnia 2001 roku za jeden z kanonów uznano wartości chrześcijańskie: „Fundamentem cywilizacji Zachodu jest Dekalog. Wierzymy wspólnie w trwałą wartość norm w nim zawartych”⁶⁵. PO sprzeciwiała się z jednej strony egzekwowaniu przez państwo norm religijnych, z drugiej zaś nie godziła się na ich naruszanie: „Nie chcemy, by Państwo przypisywało sobie rolę strażnika Dekalogu. Ale Państwo nie może pozwalać by jedni łamiąc zawarte w nim zasady — pozbawiali w ten sposób godności i praw innych, albo deprawowali tych, którzy nie dojrżeli jeszcze do pełnej odpowiedzialności przez całe życie”. W istocie, partia ta łączyła umiarkowanie konserwatywny program w sferze aksjologicznej z liberalnymi hasłami gospodarczymi, wspartymi ideami nauczania Jana Pawła II, zawartymi w encyklice *Centesimus annus*⁶⁶.

⁶¹ *Unijny Kodeks Wartości*. W: *Unia Wolności. Zbiór podstawowych dokumentów. Statut i regulamin. Unijny Kodeks Wartości. Deklaracja programowa. Stan na 15 stycznia 2001 r.*, [b.m. i r.w.], s. 29.

⁶² *Ibidem*, s. 33.

⁶³ *Kto sieje wiatr, zbiera burzę. Rozmowa z Tadeuszem Mazowieckim, przewodniczącym Unii Wolności*. „Gazeta Wyborcza” 23.06.1994, s. 5.

⁶⁴ D. Karnowska: *Spór o wspólnoty. Idee komunitarystyczne we współczesnej polskiej myśli politycznej*. Toruń 2011, s. 130.

⁶⁵ *Deklaracja ideowa Platformy Obywatelskiej. Przyjęta przez Klub Poselski Platforma Obywatelska w dniu 21 grudnia 2001 r.* W zbiorach autora.

⁶⁶ *Ibidem*.

Ogólnie kwestia relacji państwo — Kościół nie była przedmiotem szerszej oceny w dokumentach programowych PO. Wydaje się, że Platforma starała się spełnić oczekiwania partii szerokiego centrum, nastawionej przychylnie do Kościoła, a jednocześnie nieopowiadającej za implementacją norm wyznaniowych do ustawodawstwa państwowego. Stanowisko Platformy wobec Kościoła trafnie oddaje wypowiedź jej przewodniczącego D. Tuska z 2008 roku. Zdaniem lidera PO i ówczesnego premiera między podstawową wartością liberalizmu — wolnością — a wiarą nie ma sprzeczności. Nieuzasadnione jest nadmierne zaangażowanie Kościoła w politykę, jak również próby definiowania go jako wroga demokracji. W tym kontekście Tusk stwierdził: „Mam więc wielki dystans do polityków, których nazwałbym konfesyjnymi, którzy chcieliby angażować Kościół do walki politycznej — głównie ze względu na własny interes. Podobny dystans mam do polityków ze środowisk lewicowych, którzy chcą uczynić sztandar wojny z Kościołem, aby cementować w ten sposób swój partyjny elektorat”⁶⁷. Wedle Tuska relacje między państwem a Kościołem powinny być oparte na zdrowym rozsądku i umiarze, a konstytucja i konkordat stwarzają przesłanki do odpowiedniej współpracy obu instytucji w unikaniu pól konfliktowych. W tym modelu stosunków wyznaniowych zakłada się autonomię, niezależność, a jednocześnie przyjazną współpracę państwa i Kościoła.

PO nie przedstawiła oficjalnego dokumentu w sprawie ochrony życia poczętego. Z wypowiedzi jej liderów wynika jednak, że występując generalnie przeciwko aborcji, partia była zwolennikiem utrzymania istniejących, kompromisowych regulacji prawnych⁶⁸. Bronisław Komorowski, wicepremier i wiceprzewodniczący PO, w październiku 2007 roku ujął stanowisko partii następująco: „Mamy swój udział w wypracowaniu kompromisu, który obowiązuje, a który jest oparty na zasadzie ochrony życia bez zmuszania kobiety do heroizmu, na przykład w przypadku ciąży z gwałtu”⁶⁹.

⁶⁷ pm, r1/mam, *Donald Tusk: Wiara i wolność nie są w konflikcie*. 29 lutego 2009 r., [<http://ekai.pl/wydarzenia/x14265/donald-tusk-wiara-i-wolnosc-nie-sa-w-konflikcie-wywiad/>] (dostęp: 4.07.2011)].

⁶⁸ Zob. *Wierzę w Polaków. Rozmowa z Donaldem Tuskiem, desygnowanym na premiera*. 18 listopada 2007 r. [<http://goscniedzielny.wiara.pl/index.php?grupa=6&art=1195035728&dzi=1104781054&katg=>] (dostęp: 5.07.2011)].

⁶⁹ „*Mogę, ale nie muszę być premierem z Warszawy*”. 12 października 2007 r. [<http://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/199084,moge-ale-nie-musze-byc-premierem-z-warszawy.html>] (dostęp: 5.07.2011)].

Partie i ugrupowania chadeckie

Powstające po 1989 roku w Polsce partie chrześcijańsko-demokratyczne odznaczały się, podobnie jak partie liberalne, zróżnicowaniem programowym. W obrębie tej rodziny można wyróżnić partie: zbliżone programowo do klasycznej chadecji, chadecko-narodowe i chadeckie partie związkowe⁷⁰. Partie zbliżone do klasycznej chadecji odwołują się do wartości chrześcijańskich i nauczania społecznego Kościoła, chociaż nie szukają bezpośredniego poparcia Kościoła hierarchicznego. Partie chadecko-narodowe łączą wartości właściwe rodzinie chadeckiej (religia katolicka, nauczanie społeczne Kościoła) i narodowej (naród jako naczelną kategorię). Natomiast chadeckie partie związkowe, powstałe na bazie związków zawodowych, akcentują w swoim programie potrzebę współpracy z organizacjami pracobiorców). Nurt klasycznej chadecji był reprezentowany przez Porozumienie Centrum (PC), Partie Chrześcijańskich Demokratów (PChD) i Porozumienie Polskich Chrześcijańskich Demokratów (PPChD). Do nurtu partii chadecko-narodowych można zaliczyć Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe (ZChN). W kategoriach chadeckiej partii związkowej należy rozpatrywać Ruch Społeczny Akcja Wyborcza „Solidarność” (RS AWS), powstały na gruncie NSZZ „Solidarność”.

PC nie miało początkowo wykrystalizowanego oblicza ideowego. Konsolidacja programowa PC nastąpiła podczas I Kongresu, 2—3 marca 1991 roku, kiedy partia zwróciła się ku formule niekonfesyjnej partii chadeckiej. W preambule statutu stwierdzano: „Porozumienie Centrum jest partią chrześcijańsko-demokratyczną, w której pełnoprawną i wzbogacającą rolę spełniają nurty: liberalno-demokratyczny i ludowy”⁷¹. Pełna identyfikacja programowa z ideami chrześcijańsko-demokratycznymi nastąpiła dopiero na II Kongresie PC 13 czerwca 1992 roku. Zmieniono zapis statutu, opuszczając wzmiankę o wielonurtowości z dominantą chadecką. W paragrafie 1 statutu zapisano: „Porozumienie Centrum jest chrześcijańsko-demokratyczną partią, wywodzącą się z wielkiego ruchu »Solidarności«”⁷². Partia swoich korzeni ideowych upatrywała w wartościach prawa naturalnego i etyce chrześcijańskiej. Za takie wartości uznawano między innymi wolność jednostki i godność osoby ludzkiej⁷³. PC uznawało Kościół katolicki za „najważniej-

⁷⁰ Por. P. Łyżwa: *Mysł polityczna chrześcijańskiej demokracji w III RP*. Toruń 2003, s. 252.

⁷¹ *Preambula Statutu PC*. W: A. Anusz: *Osobista historia PC*. Warszawa 2007, s. 186.

⁷² Cyt. za: J. Majchrowski: *Chadecja w III Rzeczypospolitej*. „Znaki Naszych Czasów” 2003, nr 5/6, s. 119.

⁷³ *Materiały programowe Porozumienia Centrum, przyjęte na I Kongres Porozumienia Centrum*. Marzec 1991 r., [b.m.w.], s. 3.

szą instytucję życia duchowego Polaków⁷⁴; według lidera partii, Jarosława Kaczyńskiego, jest ona generatorem jasnego systemu wartości etycznych, czyli stabilizatora życia społecznego⁷⁵. Jednocześnie sprzeciwiano się angażowaniu Kościoła w działalność jakichkolwiek partii politycznych, wywieraniu przezeń wpływu na proces rządzenia w państwie. Politycy PC, w zgodzie z nauczaniem Jana Pawła II, opowiadali się za działalnością publiczną w łączności z Kościołem, ale na własny rachunek⁷⁶.

Politycy Porozumienia Centrum odrzucali zarówno model państwa wyznaniowego, jak i próby wyeliminowania Kościoła z życia publicznego. Relacje między państwem a Kościołem powinny być oparte na współdziałaniu, z zachowaniem autonomii i rozdzielności. Aprobowano udział tej instytucji w życiu publicznym: oświacie, telewizji, wojsku, szpitalach, więzieniach i uroczystościach państwowych⁷⁷, a J. Kaczyński akceptował nauczanie religii w szkołach publicznych⁷⁸. Uznawanie szczególnej roli Kościoła katolickiego skutkowało odrzuceniem zasady równości wyznań⁷⁹.

Kwestia aborcji nie była przedmiotem szerszych i częstych rozważań polityków PC, co wynikało z dwu zasadniczych przesłanek. Po pierwsze, na początku swojej działalności partia była *de facto* konglomeratem rozmaitych podmiotów polityki, reprezentujących różne opcje ideowe. Po drugie, w odróżnieniu od ZChN, PC nie chciało być postrzegane jako partia jednego przedsięwzięcia. Niemniej jednak lider PC oceniał aborcję jako „zjawisko niszczące tkankę społeczną i zagrażające naszej cywilizacji”⁸⁰, któremu należy się przeciwstawić.

PChD odwoływała się do chrześcijańskiego systemu wartości. Kluczem do ceny życia publicznego i działania politycznego były wskazania Ewangelii. W dokumencie *Podstawowe zasady programowe Partii Chrześcijańskich Demokratów* z 1990 roku zapisano między innymi: „PChD uznaje biblijne świadectwa Bożych działań, przykazań i obietnic jako podstawowe dla ludzkości, społeczeństwa i rządu”⁸¹. Odwołanie się do Biblii jako głównego drogowskazu ideowego nie oznaczało, iż PChD jest partią fundamentalizmu chrześcijańskiego czy katolickiego. PChD uznawała, że Polska powinna być

⁷⁴ *Co to jest Porozumienie Centrum. W: Chrześcijańska tożsamość PC.* [proszę o weryfikację tytułu, ewentualnie podanie nazwiska redaktora] Warszawa 1991, s. 4.

⁷⁵ J. Kaczyński. *Polska naszych marzeń.* Lublin 2011, s. 69–70.

⁷⁶ *Czas na zmiany. Z Jarosławem Kaczyńskim rozmawiają Michał Bichniewicz i Piotr M. Rudnicki.* Warszawa 1994, s. 167.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 167–168.

⁷⁸ *Odwrotna strona medalu. Z Jarosławem Kaczyńskim rozmawia Teresa Bochwic.* Warszawa 1991, s. 95.

⁷⁹ P. Borecki: *Geneza...*, s. 55.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Podstawowe zasady programowe Partii Chrześcijańskich Demokratów.* APP, s. 2.

państwem niewyznaniowym⁸². Poszanowanie dla historycznej roli Kościoła katolickiego nie mogło być źródłem jego uprzywilejowanej pozycji: „Wyrośnię z chrześcijańskich tradycji państwo musi stać na straży poszanowania zasady tolerancji i równości niezależnie od wyznawanej religii”⁸³. W związku z tym każdy obywatel powinien mieć prawo do wolności religijnej, uzewnętrzniania swoich przekonań czy posiadania miejsca kultu religijnego. Państwo winno uznawać prawo rodziców do zapewnienia swoim dzieciom wychowania zgodnego z ich systemem wartości. Konstytucyjny model relacji między państwem i Kościołem oraz związkami wyznaniowymi określano jako „stosunki pomiędzy instytucjami autonomicznymi i niezależnymi, z których każda rządzi się własnym prawem, kierując się zasadami wzajemnego poszanowania i podejmując współpracę dla dobra jednostek i społeczeństwa jako całości”⁸⁴. PChD można zatem uznać za klasyczną partię chadecką, czerpiącą inspiracje z nauczania Kościoła katolickiego i innych kościołów chrześcijańskich, deklarującą wolę współdziałania państwa i instytucji wyznaniowych, ale bez ulegania tendencji do zbytnej konfesjonalizacji przestrzeni publicznej.

Nadawanie określonego znaczenia życiu małżeńskiemu i rodzinnemu, zgodnie z nauczaniem Kościoła katolickiego i innych wyznań chrześcijańskich, implikowało stanowisko partii wobec problemu aborcji — PChD uznawała życie ludzkie „za wartość bezwzględna, integralną i jednakową od momentu poczęcia do momentu śmierci”⁸⁵. W związku z tym partia domagała się ochrony prawnej życia ludzkiego w każdym jego stadium. Kontynuacją PChD programową było PPChD.

Partią chadecką o dość eklektycznym programie, było ZChN. W deklaracji ideowej z 13 stycznia 1991 roku stwierdzono, że Zjednoczenie czerpie inspirację z różnych nurtów politycznych: niepodległościowego, narodowego, chrześcijańsko-demokratycznego, chrześcijańskich ruchów ludowego i robotniczego oraz myśli konserwatywnej⁸⁶. Według prezesa ZChN, Wiesława Chranowskiego, rdzeniem partii były wartości religijne, katolickie i narodowe: „Stąd zrodziła się idea budowy nowej formacji politycznej, przyjmującej za podstawę te wartości — interes narodowy, który domaga się zapewnienia narodowi życia w prawdziwie niepodległym państwie, przepełnienia struktur tego państwa, instytucji zbiorowego życia duchem prawdy znajdującej swe źródło w Ewangelii, kształtowania ich zgodnie z nakazami

⁸² *Deklaracja ideowa*. W: *Partia Chrześcijańskich Demokratów. Statut Deklaracja ideowa. Deklaracja programowa*. [B.m.i r.w.], s. 1.

⁸³ *Deklaracja programowa*. W: *Partia Chrześcijańskich Demokratów. Statut...*, s. 4.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Podstawowe zasady programowe...*, s. 5.

⁸⁶ *Deklaracja Ideowa ZChN. Warszawa, dnia 13 stycznia 1991 r.* APDiBŻP, sygn. 12215/93/1196.

etyki katolickiej, która w sferze społecznej ma charakter etyki naturalnej, każdemu dostępnej, każdego obowiązującej”⁸⁷. Etykę katolicką przeciwstawiano z jednej strony komunistycznemu kolektywizmowi, a z drugiej — liberalnemu indywidualizmowi⁸⁸. Zjednoczenie zatem dążyło do budowy katolickiego państwa narodu polskiego. Jedynym aksjomatem obowiązującym w życiu prywatnym i publicznym miały być normy religii katolickiej, będącej wyrazem prawdy⁸⁹.

Politycy ZChN eksponowali szczególnie związek ich partii z Kościołem i jego nauką. ZChN aspirowało zatem do swoistej politycznej reprezentacji czy eksponenta Kościoła hierarchicznego. Przyjęcie jako naczelnych i nierozzerwalnie z sobą związanych wartości narodu i katolicyzmu rzutowało na stanowisko ZChN w sprawach wyznaniowych. Partia odrzucała rozdział Kościoła od państwa i jego świecki, neutralny charakter. Państwo powinno pełnić funkcję służebną wobec katolickiego narodu polskiego. ZChN, odwołując się do nauczania *Vaticanum Secundum*, uznawało państwo i Kościoły za wspólnoty wobec siebie autonomiczne i zależne. Zjednoczenie, akceptując udział Kościoła w życiu publicznym, opowiadało się za jego współpracą z państwem, sprzeciwiając się uznaniu religii wyłącznie za sprawę prywatną. Relacje między państwem a Kościołem katolickim powinny zostać uregulowane w konkordacie, a innych związków wyznaniowych w odrębnej ustawie⁹⁰.

Szczególną uwagę ZChN poświęcało kwestii ochrony życia ludzkiego od momentu poczęcia. Swoją sprzeciw wobec aborcji motywowano odwołaniem się do zasad etyki katolickiej, prawa naturalnego, zagwarantowania trwałości rodziny⁹¹. Funkcjonowanie ustawodawstwa antyaborcyjnego, ocenianego jako „zmiernące do zniszczenia chrześcijańskich podstaw naszego życia społecznego”⁹², postrzegano w kategoriach pozostałości komunizmu. Jednocześnie politycy ZChN nie godzili się w kwestiach aborcyjnych na decyzje większości parlamentarnej, stwierdzając, że kwestia prawa do życia nie podlega „liberalnemu consensusowi” czy „totalitaryzmowi demoliberalnemu”⁹³.

⁸⁷ W. Chrzanowski: *Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe. Przemówienie Wiesława Chrzanowskiego na Zjeździe Założycielskim ZChN w dniu 28 października 1989 r.* „Sprawa Polska. Pismo chrześcijańsko-narodowe” 1999, nr 5 (7), s. 12.

⁸⁸ *Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe. Deklaracja Ideowa i Programowa*. W: *Programy partii i ugrupowań parlamentarnych 1989—1991*. Cz. 2. Oprac. I. Słodkowska. Warszawa 1995, s. 96.

⁸⁹ *Deklaracja Ideowa ZChN...*

⁹⁰ P. Borecki: *Geneza...*, s. 67—68.

⁹¹ *Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe. Deklaracja Ideowa i...*, s. 97, 99.

⁹² *Uchwała Zjazdu Założycielskiego Zjednoczenia Chrześcijańsko-Narodowego*. W: *Programy partii i ugrupowań parlamentarnych 1989-1991*. Cz. 1. Oprac. I. Słodkowska. Warszawa 1995, s. 187.

⁹³ M. Jurek: *Polska bez prawicy?* „Sprawa Polska. Pismo chrześcijańsko-narodowe” 1991, nr 6, s. 2

Konieczność penalizacji aborcji tłumaczono natomiast przekonaniem, wyrażającym z katolicyzmu, że „człowiek jest skażony grzechem pierworodnym, z natury nie jest dobry; a zatem wprowadzenie kar za usuwanie ciąży jest formą oddziaływania na ludzi, żeby jeden drugiego nie zabijał”⁹⁴.

NSZZ „Solidarność” w warstwie ideowej nawiązywał wyraźnie do chrześcijańskiej demokracji⁹⁵. W *Uchwale Programowej II Krajowego Zjazdu Delegatów „Solidarność”* (dalej: KZD) z 25 kwietnia 1990 roku za podstawę działania uznano zasadę poszanowania człowieka i jego pracy oraz właściwą hierarchię celów i wartości opartą na etyce chrześcijańskiej. Do kanonu wartości podstawowych zaliczono: prawdę, demokrację, wolność, sprawiedliwość, praworządność, tolerancję, odrzucenie przemocy, solidarność z niešťczęśliwymi i prześladowanymi. Zwracano uwagę na potrzebę zapewnienia przez państwo niezbywalnych swobód mniejszościom religijnym⁹⁶. Spiowem aksjologicznym związku były zatem wartości humanistyczne i chrześcijańskie. Od 1992 roku „Solidarność” zaczęła eksponować swoje związki z katolicyzmem, Kościołem katolickim i Janem Pawłem II. W dokumencie programowym z IV KZD z 28 czerwca 1992 roku przypomniano: „Podstawą teoretyczną ustalania strategii i taktyki NSZZ »Solidarność« jest społeczna nauka Kościoła”⁹⁷.

Model relacji państwo — Kościół, preferowany przez Związek, znalazł swoje odzwierciedlenie w tzw. obywatelskim projekcie konstytucji. Opowiadano się za autonomią i niezależnością Kościołów oraz współdziałaniem państwa z nimi na rzecz wspólnego dobra⁹⁸. Tę formułę rozumiano w dość specyficzny sposób: „[...] Kościoły skupiające obywateli państwa muszą mieć możliwość wpływania — metodami dla siebie właściwymi i w sprawach dla siebie właściwych — na funkcjonowanie państwa, na kształt jego instytucji, na ustawodawstwo, na niektóre rejony polityki społecznej, naukowej, kulturalnej itp.”⁹⁹. Kościoły i związki wyznaniowe powinny mieć zatem szeroki wpływ na instytucje i ustawodawstwo państwowe. Istotnym elementem

⁹⁴ „Nie beatyfikujemy narodu”. Rozmowa z prof. Wiesławem Chrzanowskim, prezesem Zjednoczenia Chrześcijańsko-Narodowego. „Biuletyn ZChN” 1990, nr 3/8, s. 5.

⁹⁵ B. Jagusiak: *OPZZ i NSZZ „Solidarność” w systemie politycznym Polski w latach 1989—2001*. Toruń 2004, s. 96—97.

⁹⁶ *Uchwała Programowa II Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność”*. Gdańsk, 25 kwietnia 1990 r. APP [wcześniej APP bez dookreślenia czasu i miejsca].

⁹⁷ *Uchwała Programowa IV KZD NSZZ „Solidarność” w wersji przyjętej przez IV KZD*. Łódź, 28 czerwca 1992 r., [http://www.solidarnosc.org.pl/uploads/oryginal/2/985de_Uchwała_programowa_4_KZD_Gdansk_1992.pdf] (dostęp: 22.07.2011)].

⁹⁸ *Porównanie Obywatelskiego Projektu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej NSZZ „Solidarność” z projektami: prezydenckim, SLD i UW*. „Biuletyn Informacyjny Komisji Krajowej NSZZ Solidarność” 1994, nr 24, s. 66.

⁹⁹ *Informacja o pracach Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego*. „Biuletyn Informacyjny Komisji Krajowej NSZZ Solidarność” 1995, nr 33, s. 47.

stosunków wyznaniowych w ujęciu związku była potrzeba konstytucyjnego zagwarantowania prawa do nauczania religii zgodnie z wolą rodziców¹⁰⁰. Relacje między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim powinny być regulowane na podstawie konkordatu, a w przypadku innych Kościołów i związków wyznaniowych — na podstawie ustawy uchwalonej w porozumieniu z przedstawicielami tych instytucji¹⁰¹.

Stojąc na gruncie nauczania społecznego Kościoła katolickiego, NSZZ „Solidarność” opowiadał się za prymatem prawa naturalnego nad stanowionym¹⁰². Akcentowano potrzebę zagwarantowania i ochrony praw człowieka w ustawie zasadniczej. Prawo do życia od poczęcia do naturalnej śmierci uznawano za „pierwsze i najważniejsze prawo człowieka”¹⁰³.

Powstały na bazie związku „Solidarność” RS AWS w deklaracji ideowo-programowej z 16—17 stycznia 1998 roku odwoływał się do chrześcijańskiej zasady poszanowania życia od poczęcia do naturalnej śmierci i zasady godności osoby ludzkiej. Z tej podstawowej wartości miały wynikać: ludzka wolność, odpowiedzialność, zasada równości społecznej, sprawiedliwości, aktywnego wspólnego działania, partnerstwa i solidarności. Partia odwołała się do budowy państwa opartego na fundamencie wartości chrześcijańskich, nauce społecznej Kościoła i przyjmowała Kartę Praw Rodziny przedłożoną przez Stolicę Apostolską za swój dokument programowy.

Partie konserwatywne

Partie konserwatywne w Polsce, podobnie jak w całej Europie Środkowo-Wschodniej, odznaczały się pewną odrębnością w odniesieniu do Europy Zachodniej. Konserwatyści z krajów postkomunistycznych zostali niejako zmuszeni przez historię nie tyle do „konserwowania” starego systemu, ile do przywrócenia tradycyjnego systemu wartości¹⁰⁴. Reprezentantem tego nurtu jest Prawo i Sprawiedliwość (PiS).

Tożsamość ideowa PiS była określana przez jej liderów generalnie jako konserwatywna. Jednakże w związku z tym, że partia zamierzała pozyskać cały elektorat na prawo od PO, w tym katolików narodowych, w wypowie-

¹⁰⁰ *Porównanie Obywatelskiego Projektu...*, s. 66.

¹⁰¹ *Objaśnienia do społecznego projektu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*. „Biuletyn Informacyjny Komisji Krajowej NSZZ Solidarność” 1994, nr 24, s. 63.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Porównanie Obywatelskiego Projektu...*, s. 66.

¹⁰⁴ A. Antoszewski: *Partie i systemy partyjne...*, s. 132.

dziach liderów i dokumentach programowych, zwłaszcza od 2005 roku, akcentowano centroprawicową wielonurtowość¹⁰⁵. Jednakże w latach 2005—2011 podkreślano związki z nauczaniem społecznym Kościoła i z duchowieństwem katolickim. To dialektyczne podejście do sfery aksjologii — prawicowa wielonurtowość *versus* (narodowy) katolicyzm czyni programowy wizerunek PiS nieco eklektycznym¹⁰⁶. U progu XXI wieku PiS zwracało uwagę na potrzebę przywrócenia życia wspólnotowego w wymiarze społeczno-ekonomicznym i moralnym, czyli sanacji Polski. Wartościami centralnymi dla PiS były państwo i naród¹⁰⁷. Państwo osadzano w tradycji niepodległościowej, solidarnościowej i katolickiej. Nowy ład moralny miał być budowany na podstawie konserwatywnego, chrześcijańskiego kanonu wartości¹⁰⁸. W programie PiS z 2005 roku wspomniano: „Wierzymy w odrodzenie poczucia wspólnoty oraz ducha solidarności społecznej i chrześcijańskiej miłości bliźniego”¹⁰⁹. Począwszy od 2005 roku w dokumentach partyjnych i wypowiedziach liderów PiS coraz częściej następowały odwołania do katolicyzmu, wartości chrześcijańskich i nauczania Jana Pawła II. W przedmowie prezesa partii J. Kaczyńskiego do broszury z 2005 roku pod znamienym tytułem *Polska katolicka w chrześcijańskiej Europie* znajdujemy stwierdzenie: „chrześcijaństwo jest fundamentalnym faktem naszego życia”¹¹⁰. Obronę religii, tradycji, patriotyzmu i rodziny uznano za jedno z kluczowych wyzwań stojących przed elitami politycznymi¹¹¹. PiS występowało jako obrońca, a nawet polityczny depozytariusz nauczania Kościoła katolickiego w Polsce. System wartości głoszony przez Kościół katolicki uznawano za jedyny tak szeroko znany w Polsce¹¹².

Przyjazny czy wręcz afirmujący stosunek do Kościoła katolickiego implikował określone stanowisko wobec modelu relacji państwo — Kościół. PiS opowiadało się za oparciem ustawy zasadniczej na systemie wartości nawiązującym do chrześcijaństwa i tradycji narodowej, co nie oznaczało budo-

¹⁰⁵ Zob. *Państwo jest wartością. Z Jarosławem Kaczyńskim, prezesem Prawa i Sprawiedliwości rozmawiają Piotr Legutko i Michał Szuldrzyński*. „Nowe Państwo” 2006, nr 1, s. 19; *Nowoczesna, solidarna, bezpieczna Polska. Program Prawa i Sprawiedliwości*. Kraków 2009, s. 7.

¹⁰⁶ J. Sanecka-Tyczyńska: *Państwo obywatelskie i wspólnota polityczna. Studium z myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości*. Lublin 2011, s. 390.

¹⁰⁷ *Program Prawa i Sprawiedliwości*. Warszawa, sierpień 2001 r., s. 7.

¹⁰⁸ *Uchwała Komitetu Politycznego Prawa i Sprawiedliwości z dnia 30.01.2004 r. w sprawie akceptacji Zasad Etycznych Prawa i Sprawiedliwości*. APDiBZP, sygn. 18184/04/1377c.

¹⁰⁹ *Prawo i Sprawiedliwość. Program 2005. IV Rzeczpospolita. Sprawiedliwość dla wszystkich*. [b.m.i d. w.]

¹¹⁰ *Polska katolicka w chrześcijańskiej Europie*. Warszawa 2005, s. 7.

¹¹¹ *Ibidem*, s. 9.

¹¹² J. Kaczyński: *Polska naszych...*, s. 69.

wania państwa wyznaniowego¹¹³. Odrzucano zatem koncepcję neutralności światopoglądowej państwa, określanej jako fasada dla aksjologicznego nihilizmu¹¹⁴. Stosunki między państwem a Kościołem powinny być oparte na współpracy, z zachowaniem niezależności obu podmiotów.

Stanowisko partii oscyloowało *de facto* między utrzymaniem „kompromisu aborcyjnego” a wprowadzeniem całkowitego zakazu usuwania ciąży¹¹⁵. Wynikało to z faktu, że w PiS funkcjonowali zarówno reprezentanci nurtu umiarkowanego aksjologicznie, jak i „radykałowie”, stojący na straży czystości doktryny katolickiej¹¹⁶. Postulat nowelizacji Konstytucji RP w zakresie prawnej ochrony życia od chwili poczęcia, zgłoszony przez niektórych posłów PiS i Ligi Polskich Rodzin (LPR) w 2007 roku (który nie uzyskał wymaganego poparcia w Sejmie), doprowadził do rozłamu w Klubie Parlamentarnym PiS i do opuszczenia partii przez pięciu posłów z marszałkiem Sejmu, Markiem Jurkiem, na czele.

Partie ludowe

Kluczowym i stałym reprezentantem rodziny agrarnej jest Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL). Źródłem poglądów PSL była ideologia neoagryzmu, którego rysem charakterystycznym było „łączenie niektórych elementów ekonomicznych i socjologicznych przedwojennej ideologii ruchu ludowego z aktualnymi postulatami nauki społecznej Kościoła”¹¹⁷. Punktem zbieżnym współczesnego agryzmu i nauczania społecznego Kościoła była krytyka kolektywizmu i liberalizmu. PSL zaadaptowało idee neoagryzmu i katolicyzmu społecznego, abstrahując jednocześnie od motywacji *stricte* religijnej¹¹⁸.

W programie PSL z 1990 roku odwoływano się do etyki i porządku moralnego wynikającego z chrześcijańskiego światopoglądu oraz do haseł

¹¹³ Wykład Prezesa Jarosława Kaczyńskiego w Fundacji im. S. Batorego — „O naprawie Rzeczypospolitej”. 11 kwietnia 2005 r. [<http://www.pis.org.pl/article.php?id=270&st=1>] (dostęp: 23.07.2011)].

¹¹⁴ *Polska katolicka w chrześcijańskiej...*, s. 34.

¹¹⁵ Zob. *Polska katolicka w chrześcijańskiej...*, s. 20; Wywiad z Jarosławem Kaczyńskim na łamach „Dziennika”. 23 kwietnia 2007 r. [<http://www.pis.org.pl/article.php?id=7106>] (dostęp: 23.07.2011)]; *Nowoczesna, solidarna, bezpieczna Polska. Program...*, s. 7.

¹¹⁶ J. Sanecka-Tyczyńska: *Państwo obywatelskie...*, s. 74—75.

¹¹⁷ S. Dąbrowski: *PSL wobec wyzwań współczesności (założenia i koncepcje ideowo-programowe 1990—1996)*. W: *Współczesna polska myśl polityczna. Wybrane ośrodki, koncepcje, system wartości*. Red. B. Pasierb, K.A. Paszkiewicz. Wrocław 1996, s. 94.

¹¹⁸ P. Paluch: *PSL w systemie partyjnym Rzeczypospolitej*. Toruń 1995, s. 43.

agrarnych: solidarności i braterstwa między ludźmi, wysokiej wartości pracy człowieka, moralnego aspektu jego osobowości i poczynań, społecznej solidarności, umiłowania przyrody, ziemi ojczystej i tradycji narodowej¹¹⁹. Program PSL w kwestiach aksjologicznych był próbą połączenia neutralności światopoglądowej państwa z zasadami etyki katolickiej. Odzwierciedleniem tej tendencji był następujący zapis programowy: „W sprawach światopoglądowych i religijnych obowiązywać winna zasada całkowitej wolności i tolerancji, przy uznaniu porządku moralnego opartego na tradycjach chrześcijańskich i nauce społecznej Kościoła”¹²⁰. Od drugiej połowy lat dziewięćdziesiątych w deklaracjach programowych nastąpiło odniesienie do myśli społecznej Jana Pawła II¹²¹. Ekspozycja zasad nauki papieża Polaka dostrzegalne było zwłaszcza w wystąpieniu prezesa PSL, wicepremiera Waldemara Pawlaka, podczas obrad 8 listopada 2008 roku w Warszawie. Ówczesny prezes partii stwierdził: „Wyrastaliśmy w mistyce słów Jana Pawła II”¹²², i zaapelował do zebranych o stosowanie w praktyce nauki i przesłania polskiego papieża.

Wizja relacji państwo — Kościół została zarysowana przez stronnictwo w dokumencie programowym III Kongresu, odbywającego się 22 listopada 1992 roku w Warszawie. PSL opowiedziało się za świeckim charakterem instytucji państwowych, co nie mogło wszakże oznaczać ich antyreligijności. Neutralność światopoglądowa państwa miała być gwarantem wolności wyznaniowej wszystkich obywateli oraz sprzyjać współpracy wspólnot religijnych z władzami państwowymi przy poszanowaniu ich autonomii¹²³. Ten eklektyzm programowy sytuował PSL w gronie partii centrowych pod względem aksjologicznym i zamazywał wyrazistość ideową stronnictwa. „Zbliżenie” do Kościoła katolickiego i innych wspólnot religijnych nastąpiło w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych. W programie partii z kwietnia 1995 roku, przyjętym przez IV Kongres, zrezygnowano z zapisu o neutralności światopoglądowej państwa, uznano natomiast, że państwo, Kościół katolicki, inne Kościoły i stowarzyszenia religijne są niezależne i autonomiczne, powinny przestrzegać zasady pełnego poszanowania we wzajemnych

¹¹⁹ *Program polityczny i społeczno-gospodarczy Polskiego Stronnictwa Ludowego (w ujęciu teowym)*. Warszawa, październik 1990, s. 3.

¹²⁰ *Ibidem*, s. 11.

¹²¹ Zob. *Deklaracja ideowa PSL*. W: *V Kongres Polskiego Stronnictwa Ludowego. Dokumenty programowe*. Warszawa, czerwiec 1997 r., s. 9; *IX Nadzwyczajny Kongres PSL. Deklaracja ideowa Polskiego Stronnictwa Ludowego*. Warszawa, 15 kwietnia 2007 r., [http://www.psl.pl/upload/pdf/dokumenty/deklaracja_ideowa_1_.pdf] (dostęp: 5.08.2011).

¹²² *Razem będziemy zwyciężać — wystąpienie wicepremiera Waldemara Pawlaka*. W: *Dokumenty X Kongresu PSL*. Warszawa, 8 listopada 2008 r., s. 4, 9, [http://www.psl.pl/upload/pdf/dokumenty/Dokumenty_X_Kongres_PSL/Psl1.pdf] (dostęp: 5.08.2011).

¹²³ *Program polityczny i społeczno-gospodarczy Polskiego Stronnictwa Ludowego (uzupełniony na Kongresie w 1992 r.)*. W: *Polskie Stronnictwo Ludowe. Żywią, bronią, gospodarują. Dokumenty programowe*. Warszawa 1993, s. 16.

relacjach oraz współdziałania dla rozwoju człowieka i dobra wspólnego¹²⁴. Postulat neutralności światopoglądowej państwa powrócił już na V Kongresie PSL w listopadzie 1996 roku. PSL optowało wówczas za przestrzeganiem wartości chrześcijańskich w sferze publicznej i zachowaniem tolerancji w odniesieniu do ludzi o odrębnych światopoglądach. Wniosek zawarty w programie był jednak zaskakujący i wewnętrznie sprzeczny: „Konsekwencją przywiązania do wartości chrześcijańskich i przywiązania do tolerancji jest stawianie na państwo neutralne światopoglądowo”¹²⁵. Państwo powinno doceniać wartości, jakie niesie religia, ale „przez szacunek dla obywateli” nie powinno zabierać głosu w sprawach „prawdy religijnej”. Jednocześnie państwo neutralne światopoglądowo nie może tolerować „świata moralnie neutralnego”, albowiem stawianie na wolność człowieka nie może być tożsame z relatywizmem moralnym¹²⁶. Od końca lat dziewięćdziesiątych kwestie relacji państwo — Kościół nie były poruszane w założeniach programowych tej partii.

Problem aborcji niezmiernie rzadko pojawiał się w dokumentach programowych PSL. Problem ten postrzegano w kontekście zabezpieczenia praw rodziny jako podstawowej komórki społecznej. W programie z 1995 roku opowiedziano się za „ustanowieniem prawnego systemu ochrony życia ludzkiego i macierzyństwa”¹²⁷. Na początku XXI wieku prezes PSL, Jarosław Kalinowski, był przeciwnikiem liberalizacji „kompromisowej” ustawy anty-aborcyjnej¹²⁸.

Partie niepodległościowe

Jedną ze specyficznych cech polskiego systemu partyjnego było występowanie rodziny partii niepodległościowych. Partie tej rodziny wyprowadzały swoją genezę z ruchów i stronnictw politycznych okresu walki o niepodległość i antykomunistycznego nurtu opozycji, począwszy od drugiej połowy

¹²⁴ *Program polityczny i społeczno-gospodarczy Polskiego Stronnictwa Ludowego. W: Polskie Stronnictwo Ludowe. Naczelny Komitet Wykonawczy. O kształtowanie szans rozwoju Polski. Dokumenty programowe.* Warszawa 1995, s. 19.

¹²⁵ *Polskie Stronnictwo Ludowe wobec wyzwań stojących przed Polską. W: V Kongres Polskiego...*, s. 23.

¹²⁶ *Ibidem.*

¹²⁷ *Program polityczny i społeczno-gospodarczy Polskiego Stronnictwa Ludowego. W: Polskie Stronnictwo Ludowe. Naczelny Komitet...*, s. 20.

¹²⁸ *Bez nas rządzić się nie da. Dwie na jednego: Z prezesem PSL Jarosławem Kalinowskim rozmawiają Agnieszka Kublik i Monika Olejnik.* „Gazeta Wyborcza” 20.09.2001, s. 21.

lat siedemdziesiątych XX wieku¹²⁹. Według Anety Dawidowicz „Wspólnym mianownikiem pozwalającym dokonać takiej kwalifikacji był tożsamy system preferowanych przez te partie wartości politycznych, na czele którego plasowały się — idea niepodległości, idea państwa, etyka chrześcijańska, katolicka nauka społeczna, tradycja, demokracja, idea sprawiedliwości społecznej, idea praworządności, rodzina”¹³⁰. Do tego nurtu należały: Konfederacja Polski Niepodległej (KPN) i Ruch Odbudowy Polski (ROP).

KPN, uznając za rdzeń programu budowę niepodległego państwa polskiego, swoich inspiracji światopoglądowych szukała między innymi w wartościach wytworzonych przez katolicyzm i w zasadach moralności chrześcijańskiej. Z szacunkiem odnoszono się do niepodległościowego wkładu Kościoła katolickiego. W *Deklaracji Ideowej* KPN z 1 września 1979 roku stwierdzono: „Polska zbiorowość narodowa ukształtowała się w ponad tysiącletnim procesie rozwoju społeczeństwa i państwa, któremu w dobrych i złych dniach towarzyszyła obecność Kościoła katolickiego”¹³¹. Podczas III Kongresu KPN w 1989 roku uznano, że w płaszczyźnie moralnej partia zachowuje wierność nauczaniu Kościoła i czerpie inspirację z chrześcijańskiej nauki społecznej jako fundamentu cywilizacji zachodniej¹³². Respektowanie kanonów moralności chrześcijańskiej, jak stwierdzono w programie z 1992 roku, miało być jednym z kluczowych posunięć sanacji moralnej społeczeństwa, wymogiem budowy Trzeciej Rzeczypospolitej¹³³. Za zbieżne z ideologią KPN uznawano zwłaszcza sposób interpretowania pojęcia godności człowieka pracującego, pracy oraz sprawiedliwości społecznej zawarty w encyklikach papieskich. KPN nie wpisywała się jednak w nurt stronnictw wyznaniowych; odwoływanie się do tradycji piłsudczykowskiej warunkowało niechęć do monizmu światopoglądowego jej członków, ideologizacji katolicyzmu czy konfesjonalizacji państwa. Już w 1989 roku KPN określiła się jako ugrupowanie pluralistyczne, skupiające ludzi o różnych światopoglądach i ideologiach¹³⁴. Podstawą ustroju demokratycznego miały być według niej niezbywalne prawa człowieka i obywatela, wzajemna tolerancja, poszanowanie praw innych ludzi¹³⁵. Doceniając znaczenie Kościoła w historii Polski, sprzeciwiano się zarówno antykościelnej nagonce, jak i udziałowi tej instytucji w polityce.

¹²⁹ W. Sokół: *Partie polityczne...*, s. 243.

¹³⁰ A. Dawidowicz: *Myśl niepodległościowa*. W: *Myśl polityczna w Polsce...*, s. 13.

¹³¹ *Deklaracja Ideowa Konfederacji Polski Niepodległej*. Warszawa, 1 września 1979 r. APDiBŻP sygn. 11160/91/929.

¹³² *Program Konfederacji Polski Niepodległej uchwalony przez III Kongres KPN*. Warszawa—Kraków, 4 lutego—4 marca 1989 r. [<http://www.polonus.mojeforum.net/temat-vt276.html> (dostęp: 7.08.2011)].

¹³³ *Tezy programowe Konfederacji Polski Niepodległej*. W: *Polskie partie polityczne. Charakterystyki, dokumenty*. Red. K.A. Paszkiewicz. Wrocław 1996, s. 51.

¹³⁴ *Informacja o Konfederacji Polski Niepodległej*. Warszawa, wrzesień 1996 r., s. 1.

¹³⁵ *Deklaracja Ideowa Konfederacji...*

W dokumencie programowym partii z 1997 roku, odwołując się do stwierdzenia Jana Pawła II, rolę Kościoła w państwie ujęto następująco: „Kościół jest od wiary, a politycy od polityki”¹³⁶.

Stanowisko KPN w kwestiach relacji państwo — Kościół było mało precyzyjne i podlegało daleko idącej ewolucji. Początkowo partia opowiadała się za anachronicznym modelem stosunków wyznaniowych, obowiązujących w Konstytucji RP z 23 kwietnia 1935 roku¹³⁷. Z rozmów przeprowadzonych przez P. Boreckiego z jednym z założycieli i liderem partii, Leszkiem Moczulskim, wynika jednak, że preferowany przez KPN model relacji państwo — Kościół powinien być oparty na formule rozdziału państwa i Kościoła, tzn. na instytucjonalnym rozdzieleniu obu podmiotów, warunkujących niewyznaniowość państwa. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych KPN poparła „obywatelski” projekt konstytucji, co było związane między innymi z jej przystąpieniem do AWS¹³⁸.

KPN nie odnosiła się w swoich dokumentach programowych do kwestii aborcji, stojąc na gruncie pluralizmu światopoglądowego. W sumie problematyka wyznaniowa nie odgrywała istotnej roli w myśli programowej Konfederacji, co wynikało, jak stwierdza P. Borecki, z nawiązywania do tradycji ruchu piłsudczykowskiego zawartego w haśle „czyn bez ideologii”¹³⁹.

W *Deklaracji Ideowej* ROP z 16 grudnia 1995 roku za główny cel działalności określono jako dążenie do budowy demokratycznego państwa narodu polskiego, opartego na określonym kanonie wartości. W dokumencie tym czytamy: „Ruch nasz będzie dążył do przywrócenia w życiu publicznym podstawowych zasad etyki chrześcijańskiej, a w życiu społecznym i gospodarczym wskazań katolickiej nauki społecznej”¹⁴⁰. Wytycznymi w działalności partii, znajdującymi swój wyraz także w statucie, były zatem interes narodowy i zasady katolickiej nauki społecznej¹⁴¹.

Relacje między państwem a Kościołami i związkami wyznaniowymi, wpisujące się w tzw. obywatelski projekt konstytucji, powinny być oparte według ROP na zasadzie autonomii i niezależności¹⁴². W dokumencie programowym z 3 maja 1996 roku *Umowa z Polską* opowiadano się za harmonijną

¹³⁶ *KPN a polityka wewnętrzna Państwa Polskiego. Aneks nr 8*. W: *Konfederacja Polski Niepodległej. Dokumenty*. Warszawa 1997, s. 32.

¹³⁷ L. Moczulski: *U progu niepodległości, rewolucji bez rewolucji ciąg dalszy*. Warszawa, wrzesień—październik 1990 r. [<http://www.polonus.mojeforum.net/temat-vt298.html>] (dostęp: 10.08.2011).

¹³⁸ P. Borecki: *Geneza...*, s. 57.

¹³⁹ *Ibidem*, s. 56.

¹⁴⁰ *Deklaracja Ideowa* [ROP]. Warszawa, 16 grudnia 1995 r. „Polska Scena Polityczna” 1997, nr 5, s. 8.

¹⁴¹ *Statut Ruchu Odbudowy Polski*, §1 [http://www.olszewski.pl/idx_rop.htm] (dostęp: 12.08.2011).

¹⁴² P. Borecki: *Geneza...*, s. 64.

współpracą państwa i Kościoła katolickiego dla dobra obywateli i za ratyfikacją konkordatu ze Stolicą Apostolską¹⁴³. W programie z 8 maja 1999 roku pozytywnie oceniono formalne uregulowanie stosunków z Kościołem katolickim w formie umowy konkordatowej i wprowadzenie religii do szkół publicznych. Pojawił się zapis o tolerancji wobec innych wyznań religijnych¹⁴⁴.

Partia Jana Olszewskiego, stojąc na gruncie wierności nauce społecznej Kościoła, optowała za ochroną życia ludzkiego od chwili poczęcia¹⁴⁵. J. Olszewski dopuszczał rezygnację z zakazu karalności aborcji jedynie w „stanach wyższej konieczności”, chociaż nie precyzował, o jakie sytuacje chodzi¹⁴⁶.

Partie narodowe

W okresie ponad dwudziestu lat istnienia III RP funkcjonowało kilkadziesiąt zarejestrowanych ugrupowań narodowych, ale tylko jedno z nich — LPR — znalazło się w parlamencie. Narodowcy w III RP wyraźnie nawiązywali do dorobku ideowo-programowego międzywojennej Narodowej Demokracji. Naród jako wartość nadrzędną łączono „z wybranymi wartościami religijnymi oraz z uznaniem katolicyzmu za wyznanie dominujące, które w państwie narodowym powinno uzyskać status wyznania państwowego”¹⁴⁷. Kościół postrzegano przede wszystkim jako autorytet religijny i moralny, który ma wspierać działania polityczne w obronie narodu polskiego, w tym trwałości polskiej rodziny¹⁴⁸.

W programie partii za kluczowe wartości ideowe uznano: Naród Polski, Polskę oraz Boga¹⁴⁹. Liga opowiadała się za stworzeniem państwa narodowego, rozumianego jako wspólnota kulturowa Polaków¹⁵⁰. Podstawą ładu moralnego w tym państwie powinny być wartości etyki chrześcijańskiej, a ściślej katolickiej¹⁵¹. W programie Ligi z kwietnia 2003 roku stwierdzo-

¹⁴³ *Umowa z Polską*. 3 maja 1996 r. [<http://www.olszewski.pl/arch.htm>] (dostęp: 12.08.2011)].

¹⁴⁴ *Program polityczny Ruchu Odbudowy Polski uchwalony dnia 8 maja 1999 r. w Warszawie*, „Państwo — Naród — Społeczeństwo”. „Polska Scena Polityczna” 1999, nr 9, s. 8.

¹⁴⁵ *Karta Niepodległości*, Warszawa, 11 listopada 1996 r. [<http://www.olszewski.pl/karta.htm>] (dostęp: 12.08.2011)].

¹⁴⁶ *Skrajności są wszędzie*. „Gazeta Wyborcza” 12.03.1997, s. 21.

¹⁴⁷ E. Maj: *Myśl narodowa i nacjonalistyczna*. W: *Myśl polityczna w Polsce...*, s. 115.

¹⁴⁸ *Ibidem*, s. 123—124.

¹⁴⁹ K. Jajecznik: *Pozycja Ligi Polskich Rodzin w polskim systemie partyjnym w kontekście transformacji systemowej*. „Studia Politologiczne” 2006, T. 10, s. 115.

¹⁵⁰ *Ibidem*, s. 126.

¹⁵¹ C. Maj, E. Maj: *Narodowe ugrupowania polityczne w Polsce 1989—2001*. Lublin 2007, s. 258.

no jednoznacznie: „Sprawowanie władzy zbudujemy na tradycyjnym łaździe moralnym Narodu, z fundamentalną rolą chrześcijaństwa, etyki i systemu wartości”¹⁵². Programy kształcenia w szkołach publicznych winny zawierać między innymi istotę „wielowiekowej tradycji chrześcijańskiej Polski”¹⁵³. Podobny postulat wysuwano pod adresem mediów publicznych — LPR zamierzała podjąć działania, aby były w nich kultywowane najcenniejsze tradycje narodowo-etyczne i moralne wzorce zachowań¹⁵⁴. Sprzeciwiano się zwłaszcza wprowadzeniu wychowania seksualnego do szkół, uznając rodzinę za podstawowe środowisko wychowawcze¹⁵⁵.

Politycy LPR podkreślali swój związek z nauczaniem społecznym Kościoła katolickiego, jednakże jako kontynuatorzy tradycji endeckiej odżegnywali się od bezpośrednich związków z hierarchią kościelną. W praktyce liderzy tej partii utrzymywali kontakty z częścią biskupów i o. Tadeuszem Rydzykiem. W preambule przyszłej konstytucji postulowano odwołanie się do Boga i stanowienie prawa, które nie będzie sprzeczne z prawem naturalnym¹⁵⁶. Relacje między państwem a Kościołami powinny być oparte na zasadzie autonomii i poszanowania niezależności każdego z podmiotów i ich współdziałania dla dobra wspólnego.

LPR, występując w obronie tradycyjnych wartości moralnych, opowiadała się za ochroną życia ludzkiego od chwili poczęcia do naturalnej śmierci¹⁵⁷.

Partie niestandardowe

Do rodziny partii niestandardowych należą stronnictwa, których nie da się zaklasyfikować pod względem programowym do występujących w Polsce nurtów politycznych. Partie niestandardowe odznaczają się eklektyzmem

¹⁵² *Skrót programu gospodarczego trwałego rozwoju, wykorzystującego naukę, wiedzę oraz zasoby przyrodnicze, zmierzającego do samowystarczalności kraju dla niepodległej Polski oraz suwerennego narodu polskiego. Liga Polskich Rodzin*. Warszawa—Kraków, kwiecień 2003 r., W: *Wybory 2005. Partie i ich programy*. Red. I. Słodkowska, M. Dołbakowska. Wstęp R. Markowski. Warszawa 2006, s. 66.

¹⁵³ *Ibidem*, s. 73.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁵ *Anty-wychowanie seksualne w szkołach. 30 marca 2007 r.* W: *Blog Wojciecha Wierzejskiego* [http://wierzejski.blog.onet.pl/1,AR3_2007-03_2007-03-01_2007-03-31,index.html] (dostęp: 14.08.2011).

¹⁵⁶ *Liga Polskich Rodzin Polsce — niepodległość Polakom — praca, chleb, mieszkania (Program solidaryzmu narodowego Ligi Polskich Rodzin)*. W: *Wybory 2001. Partie i ich programy*. Red. I. Słodkowska. Warszawa 2002, s. 239.

¹⁵⁷ C. Maj, E. Maj: *Narodowe ugrupowania polityczne...*, s. 258.

przesłania programowego, częstokroć odwołują się do wartości właściwych niemalże wszystkim wspomnianym rodzinom. W rodzinie partii niestandardowych można wyróżnić partie jednej sprawy oraz partie populistyczne. Do pierwszego nurtu należą ugrupowania oferujące jedną kwestię problemową. Jedyną partią parlamentarną tego nurtu była Polska Partia Przyjaciół Piwa (PPPP) — „partia żart” lub „partia satyryczna”, która nie podejmowała problematyki wyznaniowej. Niestandardowe partie populistyczne kwestionują kierunek przemian ustrojowych, kontestują elity o rodowodzie postsolidarnościowym i postkomunistycznym, opowiadają się za ochroną interesów narodowych, za „trzecią drogą” w gospodarce, powstrzymaniem prywatyzacji na obowiązujących zasadach, rozbudowaną polityką prosocjalną, odwołują się do „prostych” ludzi. Do nurtu populistycznego należała Samoobrona¹⁵⁸.

Rdzeniem programowym Samoobrony był negatywny stosunek do liberalizmu gospodarczego, uosabianego w Polsce przez Leszka Balcerowicza¹⁵⁹, sprawom światopoglądowym przydawano małe znaczenie. Odpowiedzią na religię liberalizmu wolnorynkowego miał być prymat człowieka przed kapitałem, zawarty w haśle: „Człowiek. Rodzina. Praca. Godne życie”¹⁶⁰. Koncepcja nowego modelu społeczno-gospodarczego — „Trzeciej Drogi” — w centrum wartości programowych stawiała prawa człowieka zwłaszcza w wymiarze socjoekonomicznym, szacunek dla życia w każdej formie, uznanie roli rodziny, narodu, tradycji obyczajowej, społecznej życzliwości i solidaryzmu¹⁶¹. W programie partii z maja 2003 roku nastąpiło odwołanie do nauczania społecznego Kościoła, stanowiącego alternatywę dla kapitalizmu i socjalizmu: „Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej kieruje się nauką społeczną Kościoła i w pełni podziela zawarte w encyklikach wskazania największego autorytetu moralnego naszych czasów, za jaki uznajemy Papieża Jana Pawła II”¹⁶². Afirmacja katolicyzmu społecznego nie oznaczała bezkrytycznego stosunku do Kościoła instytucjonalnego. Lepper krytykował hierarchów katolickich za to, że w procesie transformacji stanęli po stronie bogatszej części społeczeństwa, zarzucał im bierną aprobatę patologii prywatyzacyjnych, przejmowanie ziemi, budynków, darowizn. Jednocześnie tradycjonalizm religijny aktywu partii i jej elektoratu determinował stosunek Samoobrony do kwestii światopoglądowych, „z reguły oparty na przekonaniu o potrzebie obrony autorytetu religii rzymskokatolickiej i szacunku dla historii, jako czynników konstytuujących polską tożsamość

¹⁵⁸ T. Godlewski: *Polski system...*, s. 181—184.

¹⁵⁹ K. Kostrzębski: *Kampanie wyborcze ruchów populistycznych w Polsce i Niemczech — analiza porównawcza*. „Studia Politologiczne” 2002, T. 6, s. 290.

¹⁶⁰ *IV Kongres Partii Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej. Program Społeczno-Gospodarczy Samoobrony*. Warszawa, maj 2003 r., s. 3, [http://www.samoobrona.org.pl/pages/02.Partia/10.IV%20Kongres/07.Program/broszura_program.pdf (dostęp: 16.08. 2011)].

¹⁶¹ *Ibidem*, s. 10.

¹⁶² *Ibidem*.

narodową i reprezentujących samoistną wartość¹⁶³. Z sympatią odnoszono się do przedstawicieli duchowieństwa reprezentującego nurt narodowo-katolicki w polskim Kościele¹⁶⁴. Uznając katolicki system wartości i znaczenie religii w życiu społeczeństwa, partia eksponowała potrzebę szacunku dla odmiennych wyznań i tradycji religijnych¹⁶⁵. Samoobrona RP nie wypracowała jednak spójnego stanowiska na temat modelu relacji państwo — Kościół.

Stanowisko Samoobrony wobec problemu aborcji w latach 2001—2007 odznaczało się pewną ambiwalencją — z jednej strony występowano z hasłem prawnej ochrony życia ludzkiego, z drugiej zaś uznawano istniejące ustawodawstwo antyaborcyjne za wystarczające. W dokumentach z lat 2002 i 2003 stwierdzano, że człowiek jest fundamentalnym dobrem i podlega ochronie od chwili poczęcia. Rozwiązania problemu aborcji upatrywano nie tyle w regulacjach prawnych, ile w stworzeniu kobietom będącym w trudnej sytuacji życiowej optymalnych warunków materialnych poprzez zapewnienie stałych źródeł dochodu, mieszkania czy edukacji seksualnej¹⁶⁶. W 2005 roku optowała za pełną ochroną życia od poczęcia do naturalnej śmierci, uzależniając swoje poparcie dla kandydatury Lecha Kaczyńskiego w wyborach prezydenckich między innymi od deklaracji gwarantującej realizację jej postulatów¹⁶⁷.

Analiza materiałów programowych wytworzonych przez partię i ugrupowania parlamentarne skłania do następującej konstatacji. Istotną cechą polskich stronnictw i ugrupowań był brak wyrazistości ideowo-programowej¹⁶⁸. Eklektyzm programowy powodował, że przypisanie partii do określonych rodzin — biorąc pod uwagę kryterium aksjologiczne czy w węższym znaczeniu kwestii wyznaniowe — często stwarzało trudności. Niektóre partie znajdowały się na pograniczu różnych rodzin, czego przykładem są wielonurtowe: ZChN, UD, UW czy PiS (oscylujące między konserwatyzmem a partią

¹⁶³ M. Piskorski: *Samoobrona RP w polskim systemie partyjnym. Rozprawa doktorska pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Jerzego Sielskiego*. Poznań 2010, [<http://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/766/1/DR.pdf> ...], s. 315, (dostęp: 16.08.2011)].

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ Ibidem, s. 319.

¹⁶⁶ *Stanowisko nr 7 Trzeciego Kongresu Samoobrony RP dotyczące aborcji*. Warszawa, 7 kwietnia 2002 r. [http://www.samoobrona.org.pl/pages/02.Partia/09.III%20Kongres/01.Stanowiska/index.php?document=03.stanowisko_3.html]; *Stanowisko Prezydium partii Samoobrona RP w sprawie planowanych działań w kierunku zliberalizowania ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz wprowadzenia w życie projektu ustawy o rejestrowanych związkach partnerskich*. 30 października 2003 r. [<http://samoobrona.org.pl/pages/02.Partia/03.Stanowiska/index.php?document=978.html> (dostęp: 18.08.2011)].

¹⁶⁷ *List do Lecha Kaczyńskiego, kandydata na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*. 12 października 2005 r., [<http://samoobrona.org.pl/pages/02.Partia/06.Listy/index.php?document=927.html> (dostęp: 18.08.2011)].

¹⁶⁸ A. Antoszewski: *Partie i systemy partyjne...*, s. 63.

narodowo-katolicką lub konfesyjnej chadecji). Odrębnym problemem jest ideowo-programowa specyfika polskich rodzin partii na tle Europy Zachodniej. I tak na przykład partie liberalne w III RP nie wyrzucały z reguły Kościoła katolickiego na margines życia publicznego, odwoływały się do wartości chrześcijańskich. Polscy chadecy utożsamiali chrześcijański system wartości z nauczaniem społecznym Kościoła. W programach chadecko-narodowej ZChN oraz, w mniejszym zakresie, konserwatywnego PiS można dostrzec tendencję do nasycenia życia publicznego treściami religijnymi, „sojusz tronu i ołtarza”, czyli próbę polityzacji i instrumentalizacji religii katolickiej. W tym sensie partie te trudno uznać za wzorcowe odbicie swoich chadeckich czy konserwatywnych odpowiedników w krajach Europy Zachodniej.

Stosunek do Kościoła i jego postulatów nie odgrywał w sumie doniosłego miejsca w programach polskich partii i ugrupowań parlamentarnych. W apelach programowych często nie przedstawiano spójnej, całościowej wizji modelu stosunków państwo — Kościół czy szerzej odniesienia do wszystkich istotnych kwestii światopoglądowych. W programach niektórych partii dokonano bezpośrednio zapożyczenia z dokumentów nauczania społecznego Kościoła, myśli politycznej okresu międzywojennego, abstrahując od realiów społeczno-politycznych III RP. Wiele kwestii problemowych (np. aborcja) było pomijanych przez poszczególne podmioty polityki lub starano się nie zajmować wobec nich jednoznacznego stanowiska¹⁶⁹. Cechą wspólną większości polskich partii i ugrupowań parlamentarnych w III RP, z wyjątkiem socjaldemokratów, neoliberalów było bezpośrednie odwołanie się w apelach ideowo-programowych do wartości chrześcijańskich, pozytywna ocena roli Kościoła katolickiego w życiu publicznym, szukanie modelu współpracy między państwem a wspólnotami konfesyjnymi, opartego z reguły na przyjaznym rozdziale, autonomii i niezależności. Kwestia stosunku do Kościoła i jego postulatów stanowiła jedną z osi podziału politycznego, nie pokrywając się jednak z podziałem na partie postkomunistyczne i postsolidarnościowe.

Typologia partii i ugrupowań parlamentarnych wobec stosunku do religii i Kościoła

W odniesieniu do analizowanego problemu konieczne jest dokonanie klasyfikacji partii i ugrupowań, która dekonstruuje i łamie podział na rodziny partyjne, a przez to odpowiada specyfice podjętego badania. Zważywszy na znaczenie wartości chrześcijańskich w programach partii, ocenę roli Koś-

¹⁶⁹ P. Borecki: *Geneza...*, s. 19.

ciola katolickiego w życiu publicznym, model stosunków wyznaniowych, wizję pożądanego ładu aksjologicznego, można wyodrębnić pięć orientacji politycznych: 1) laicką; 2) umiarkowaną aksjologicznie; 3) odwołującą się wyłącznie do wartości chrześcijańskich; 4) *quasi*-wyznaniową; 5) niepodjęmującą kwestii wyznaniowej. (zob. tabela 1).

Tabela 1

Typologia polskich partii i ugrupowań parlamentarnych (1990—2011) według kryterium stosunku do Kościoła i jego postulatów w oparciu o analizę założeń programowych

Lp.	Typ ugrupowania	Wyznaczniki	Podmioty
1.	<i>Quasi</i> -wyznaniowe	katolicyzm ideologią polityczną; metapolityczna idea katolickiego państwa narodu polskiego jako chrześcijańskiego mesjasza w Europie; implementacja norm etyki katolickiej do ustawodawstwa państwowego i sfery obyczajowości; model pełnej współpracy państwa i Kościoła z zagwarantowaniem autonomii i niezależności, niewykluczający <i>de facto</i> fraternizacji elit politycznych z duchowieństwem; pełna aprobata katolickiej etyki życia rodzinnego; postulat bezwzględnej penalizacji aborcji	ZChN, ROP, LPR, PiS (od 2005 r.)
2.	Odwołujące się wyłącznie do wartości chrześcijańskich	chrześcijaństwo; dekalog jako fundament w sferze aksjologicznej; model rozdziału Kościoła i państwa z zachowaniem autonomii i niezależności (separacja czysta i przyjazna); pozytywna ocena Kościoła w polskiej historii jako nośnika wartości i krytycyzm wobec jego zaangażowania w sferę polityki; negatywna ocena aborcji, wynikająca z przyjęcia chrześcijańskiego systemu wartości	PC, PChD, PPCHD, PO, PiS (2001—2004)
3.	Umiarkowane aksjologicznie	odwoływanie się do różnych tradycji ideowych, w tym chrześcijańskiego systemu wartości; pozytywna ocena Kościoła w polskiej historii jako nośnika wartości i krytycyzm wobec jego zaangażowania w sferę polityki; różne modele stosunków wyznaniowych; brak jednolitego stanowiska w sprawie aborcji	UD, UW, KPN, PSL, Samoobrona RP
4.	Laickie	rozmaite tradycje ideowe; brak odwołania do chrześcijaństwa; rozdział Kościoła od państwa (separacja wroga); neutralność światopoglądowa państwa; ograniczenie roli Kościoła do funkcji duszpasterskich; krytyczna ocena politycznego zaangażowania duchowieństwa; prawo jednostki do decydowania o swoich wyborach światopoglądowych (w tym prawo do aborcji)	SdRP, SLD, UP, KLD,
5.	Niepodjęmujące kwestii wyznaniowej	w apelach programowych brak jest nawiązania do spraw wyznaniowych, w tym modelu relacji państwo — Kościół; odniesienia się do spraw światopoglądowych, w tym prawa kobiet do aborcji; stanowisko wobec homoseksualizmu	PPPP

Źródło: Opracowanie własne

Partie opcji laickiej nie odwołują się *expressis verbis* do wartości chrześcijańskich w swoich apelach ideowo-programowych, opowiadają się za rozdziałem Kościoła od państwa (separacja wroga), jego neutralnością światopoglądową, *de facto* ograniczeniem jego roli w przestrzeni publicznej głównie do funkcji duszpasterskiej, podnoszą kwestię ingerencji duchowieństwa w sferę polityki. Partie laickie są ogólnie zwolennikami decydowania jednostki w sprawach aborcji czy w innych kwestiach dotyczących wyborów światopoglądowych. Do tej opcji należą partie socjaldemokratyczne i neoliberalna KLD.

Partie umiarkowane aksjologicznie czerpią z różnych tradycji ideowych, w tym z chrześcijańskiego systemu wartości, doceniając znaczenie Kościoła katolickiego w życiu publicznym, sprzeciwiają się z reguły ingerencji duchowieństwa w sferę polityki, sprowadzaniu katolicyzmu do roli politycznej ideologii, prezentują różne modele relacji wyznaniowych. Partie tej opcji nie zajmują zdecydowanego lub jednolitego stanowiska w odniesieniu do katolickiej etyki życia rodzinnego, w tym aborcji. Wyznacznikiem tej orientacji jest eklektyzm programowy w sferze aksjologicznej. Kategorię podmiotów umiarkowanych aksjologicznie reprezentują: UD, UW, KPN, PSL, Samoobrona. Obie Unie (UD, UW) są partiami wielonurtowymi, w ich dokumentach programowych postulaty wolności jednostki, tolerancji światopoglądowej łączono z uznaniem dla chrześcijańskiego systemu wartości. Umiar aksjologiczny KPN wynikał z odwołania się nie tylko do wartości chrześcijańskich, ale również do praw człowieka, innych tradycji ideowych¹⁷⁰, w tym piłsudczykowskiego indyferentyzmu religijnego. PSL głosiło afirmację nauki społecznej Kościoła, a zarazem postulat państwa neutralnego światopoglądowo. W Samoobronie RP krytykowano Kościół instytucjonalny, jednocześnie wyraźnie odwołując się do katolicyzmu społecznego i nauczania Jana Pawła II. Obie partie łączył brak jednoznacznego stanowiska w sprawie aborcji i związków osób tej samej płci.

Partie odwołujące się wyłącznie do wartości chrześcijańskich uznają chrześcijaństwo i dekalog za swój fundament programowy, opowiadają się za autonomią i niezależnością państwa i Kościoła (między separacją czystą a najczęściej przyjazną). Podmioty tej grupy są przeciwne udziałowi Kościoła w sferze politycznej. Partie tej orientacji, stojąc na gruncie nauczania społecznego Kościoła, są generalnie przeciwnikami aborcji i legalizacji związków osób tej samej płci. W grupie tych partii można umiejscowić: PC, PChD, PPChD, PO.

Partie *quasi*-wyznaniowe przyjmują katolicyzm za podstawę swojej ideologii politycznej. Częste jest przy tym utożsamianie religii katolickiej z polskością. Normy wyznaniowe powinny znaleźć swoje odzwierciedlenie

¹⁷⁰ A. Dawidowicz: *Myśl niepodległościowa...*, s. 16.

w przepisach prawa i obyczajowości. Relacje między państwem a Kościołem oparte są na ścisłym współdziałaniu, a zarazem na autonomii i niezależności. Politycy tej orientacji są zwolennikami współpracy z duchowieństwem. Z uznania etyki katolickiej za jedyną obowiązującą wynika bezwzględny zakaz aborcji i innych praktyk uważanych za sprzeczne z nią. Metapolitycznym ideałem partii i ugrupowań tej orientacji jest katolickie państwo narodu polskiego, będące odbiciem ładu Bożego na ziemi. W nurcie tym można umiejscowić ZChN, ROP, LPR i PiS od 2005 roku oraz NSZZ „Solidarność”, RS AWS. Liderzy wskazanych partii i ugrupowań odżegnywali się od idei państwa wyznaniowego czy konfesyjnego. W tym kontekście określenie „quasi-wyznaniowe” oznacza pewne predylekcje do konfesjonalizacji przestrzeni publicznej, implementacji norm etyki katolickiej do ustawodawstwa państwowego i budowę wspólnoty politycznej opartej na takim fundamencie aksjologicznym.

Do partii niepodjmujących kwestii wyznaniowych w swoich programach należy PPPP.

Obecność w Sejmie po wyborach w 2011 roku z jednej strony laickiego, antyklerykalnego Ruchu Palikota, a z drugiej — prokonfesyjnego PiS czyni spory światopoglądowe aktualnymi w życiu publicznym III RP. Wydaje się, że kwestie stosunku państwa do Kościoła i jego kluczowych postulatów będą nadal jedną z osi podziałów socjopolitycznych w Polsce.